

Tema:
**'KIRKEGÅRD
FOR DE
LEVENDE'**

KIRKEGÅRDEN

Juni 2017

37. årgang

3

Klassisk og moderne indretning på kirkegården

kantsætning og armering af udearealer...

affaldssortering med bl.a. BIKAB

G9

LANDSKAB

PARK & BYRUM

TLF: 7023 2999

WWW.G9.DK

TEMA - KIRKEGÅRD FOR DE LEVENDE

Du sidder nu med en ekstra fyldig udgave af KIRKEGÅRDEN. Det er der flere grunde til...

Dette nummer af bladet vil blive uddelt til alle deltagerne ved den Nordiske Kongres for Kirkegårdskultur, der afholdes d. 6. – 8. september i København, og redaktionen har derfor valgt, at dette nummer også bliver årets tema-nummer.

Temaet 'Kirkegård for de levende' adresserer det faktum, at der i de senere år har været megen fokus på kirkegårdenes udvikling (eller afvikling). Der udarbejdes udviklingsplaner som aldrig før, og ofte med det formål at forenkle kirkegårdens drift.

Kirkegårdene er da også udfordret på mange områder i disse år: Driftsøkonomien er under pres og priserne for erhvervelse af gravpladser og tilkøb af kirkegårdens ydelser, er steget markant. Kirkegårdenes brugere er ikke længere bosiddende på den samme egn gennem hele livet, og alene af den grund, mister den 'lokale kirkegård' lidt af sin betydning som et samlingspunkt for slægten. De efterladte søger andre muligheder – og alternativer som askespredning over åbent hav, eller en helt anonym urne-

nedsættelse i en skov, er blandt de mest populære.

I et forsøg på en tilpasning af kirkegårdenes tilbud, ses der efterhånden mange afdelinger eller kirkegårde med et mere naturpræget udseende, og hvor de pårørendes muligheder og forpligtigelser er begrænset til et minimum. Men er det vejen frem for kirkegårdene - eller kan vi gøre noget andet og bedre?

Med dette temanummer sættes der fokus på de seneste ca. 100 år; hvordan og hvorfor kirkegårdene har udviklet sig til de kirkegårde, vi kender i dag. Temaet 'Kirkegård for de levende' belyses også gennem en række artikler om brugen af – og ønskerne til - nutidens og fremtidens kirkegård: Hvordan kirkegården kan bruges i sorgbearbejdningen, hvordan den kan åbnes op for andre besøgende og hvordan den i højere grad kan imødekomme de efterladedes behov.

Mulighederne er mange og forskelligartede, men har alle det samme fokus: At gøre kirkegården til et sted, der ikke kun er til for de døde, men som også appellerer til de levende.

God læselyst!

UKRUDTSBRÆNDER

- Effektiv flamme-behandling uden brug af kemikalier, som ikke forurener omgivelserne og grundvandet.

- Ukrudtsbrænderen er lille og let kørende med en god balance og store hjul.

- Med elektronisk tænding og højdejusterbart styr.

Pulverslukker er ekstraudstyr.

HTF FARMER TRUCK

- Fås med benzin eller el-fremdrift.
- Med 3-vejs tip.
- Pålidelig og let at betjene.

STAMA-HTF MINI TRUCK

El model i 83 cm bredde

Knækstyret el-køretøj med lille vendradius. Servostyring og justerbart sæde. Stort tilbehørsprogram.

STAMA-HTF LØVSUGER, MODEL MK 8

NY
støjreduceret
STAMA/HTF
Løvsuger

- Med elektrisk fremdrift og 13 hk B&S Vandguard motor til sugeenheden.
- Overholder arbejdsmiljøkravene omkring støv.
- 6m 6" flexslange med letvægts suge håndtag og slangemagasin.

STAMA-HTF MICRO TRUCK

Smart og handy lille ståtruck med vippefad, der kan komme ind alle steder. Nem på- og afstigning.

Kan leveres med blomsterstativ og andet tilbehør.

SE OG PRØV DET STORE UDVALG AF STAMA-HTF MASKINER HOS NEDENSTÅENDE FORHANDLERE:

Almas Park & Fritid, Ålborg & Brønderselv
Lyngfeldt A/S, Hødsten
Anker Bjerre A/S, Holstebro

Herning Skov, Have & Park A/S, Herning
Vemas A/S, Vejle
Varde Have og Skovmaskiner ApS, Varde

Hans Holm A/S, Tinglev
Sønderborg Skov- Park & Have Maskincenter Aps
Heden Maskinforretning A/S, Ringe
Havdrup Maskinforretning A/S, Havdrup

INDHOLD

s. 03	Tema – Kirkegård for de levende
s. 06	Kirkeminister Mette Bock
s. 08	Kremation i Danmark
s. 14	Gravstedets rolle i mindekulturen
s. 22	Parcelhushaven på kirkegården
s. 26	Kirkegård for de levende – Den levende kirkegård
s. 28	Traditionerne udfordres
s. 32	Gode steder for sjælen
s. 34	Kirkegårdens nye rolle i en hæsblæsende tid
s. 38	Kirkegården som terapeutisk have
s. 42	Tilbage til naturen
s. 46	Kirkegård for alle
s. 50	Disrupt eller Dø
s. 54	Kirkegård for mennesker og dyr
s. 56	Kirkegården og den digitale verden
s. 60	Gravmindekonkurrence
s. 64	Vildtvoksende oprindelig dansk taks
s. 68	Profil – Klaus Frederiksen
s. 72	Kort nyt
s. 74	Kalender

FORSIDE

Den blomstrende kirsebær-allé på Bispebjerg Kirkegård tiltrækker mange besøgende. Foto: Lene H. Jensen

REDAKTION

Redaktør:

Lene Halkjær Jensen,
Humblebæk Kirkegård
Tlf. 2624 7228 – Fax 4919 1142
E-mail: lene.bladet@mail.dk

Jens Dejgaard Jensen,
Silkeborg Kirkegårde og Krematorium
Tlf. 2393 9300
E-mail: jdj@skk.dk

Sekretariat:

Foreningen af Danske Kirkegårdsledere
Hørsholm Kirkegård
Tlf. 4586 0584 – Fax 4586 4157
E-mail: kontor@danskekirkegaarde.dk

Redaktion:

Jens Zorn Thorsen,
Vejle Kirker og Kirkegårde
E-mail: jeztho@gmail.com

Jørn Skov
Tønder Kirkegård
E-mail: tonder-kirkegaard@mail.tele.dk

Layout og tryk:

Jello ApS
Tlf. 3145 0050
E-mail: da@jello.dk

Tommy Christensen,
Svendborg Kirkegårde og Krematorium
E-mail: tc@svendborg-kirkegaarde.dk

Asger Christensen,
Hørsholm Kirkegård
E-mail: asger@hoersholmkirkegaard.dk

Redaktionelt stof og annoncer til 'KIRKEGÅRDEN' nr. 4, 2017 sendes til lene.bladet@mail.dk senest d. 20. juli 2017
Artiklernes indhold er ikke nødvendigvis et udtryk for Redaktionens, FDK's eller DKL's holdning.

KIRKEMINISTER METTE BOCK

Interview med Mette Bock, Kirkeminister og kulturminister
Af Jens Zorn Thorsen, jeztho@gmail.com

- Mette Bock har været kirkeminister og kulturminister siden d. 28. november 2016.
- Mette Bock har været folketingsmedlem for Liberal Alliance siden valget i 2011. Hun har i den indeværende folketingsperiode været Liberal Alliances kirke-, medie-, udenrigs- og udviklingsordfører.
- Mette Bock har før folketingskarrieren været direktør i Danmarks Radios programproduktion i perioden 2008-2010, prorektor på Aarhus Universitet i 2007 og administrerende direktør og chefredaktør for JydskeVestkysten 2002-2007.

Foto: Niels Hougaard

Hvilken kirkegård eller kirkegårde færdes du regelmæssigt på?

Jeg går ofte på kirkegården ved Vær Kirke. Når man har boet hele sit liv i det samme sogn er der noget helt enestående ved at gå aftentur på kirkegården. Her ligger mine bedsteforældre, min far, min søster og min svigerfar. Lige ved siden af hinanden. Her ligger også mange, mange mennesker, jeg har kendt gennem livet og hvis livshistorier og familier, jeg kender. I alle rækkerne kender jeg mennesker. Og en del af dem har jeg selv været med til at begrave i mine år som kirkesanger. Kirkegården ligger smukt ned til skovsøen. Der er noget godt ved at vide, at her skal jeg også ligge engang. Blandt familie og venner. Og så er det også helt rart at gå rundt blandt nogen, man kan sige noget til - uden, at de siger én imod ☺

Hvad synes du om de danske kirkegårdes kulturtraditioner, og i hvilken retning vil det være ønskværdigt, at de udviklede sig i?

Der er en meget stor variation i kirkegårdenes udtryk.

Fra øst til vest. Fra store til små kirkegårde og fra land til by. Kirkerne ligger som landskabelige markører sammen med de omkringliggende kirkegårde. Ud over den landskabsmæssige charme er kirken og kirkegården udtryk for væsentlige kulturværdier, som vi skal værne om. I hvilken retning de i fremtiden skal udvikle sig er først og fremmest et spørgsmål for det lokale kirkeliv – men de er jo i brug, og det er naturligt, at ændrede begravelsestraditioner over tid vil sætte deres præg på kirkegårdenes udtryk.

Er der elementer i de øvrige nordiske landes organisering af kirkegårdene i samfundet, som du finder inspirerende og kan se som en mulighed i Danmark?

I Danmark har vi en lang tradition for, at folkekirkens kirkegårde bestyres lokalt. Det er ikke min opfattelse, at der er et stort ønske om at ændre på dette.

Gravsteder sløjfes som aldrig før, og de fleste vælger mindre gravsteder eller fælles plæner til urner. Derfor udgør gravstedsarealerne en stadig mindre del af kirkegårdene.

Hvad kunne de overskydende begravelsesarealer anvendes til efter din mening?

Det er rigtigt, at der er rigeligt med plads til begravelser på kirkegårdene, og de mange "bare pletter" er en udfordring for menighedsrådene – både økonomisk og æstetisk. Men det er udelukkende et lokalt anliggende at svare på, hvordan man lokalt skal forholde sig til det. Men det understreger til gengæld også, at det er vigtigt, at det er engagerede mennesker, der lader sig vælge til menighedsrådene, for der er mange overvejelser og muligheder, man skal tage i betragtning, når man pludselig har alt for meget plads på kirkegården.

Hvad er dit syn på udviklingen af prisniveauet på begravelses – og vedligeholdelsesområdet de seneste 10 år, og hvilket prisniveau finder du rimeligt?

Det er svært at forestille sig en anden model end den, vi har: At taksterne skal afspejle, hvad det rent faktisk koster. Og det giver god mening, at Provstiudvalget er garanten for, at der er ensartede takster inden for ligningsområdet. Folkekirken kan give tilskud til erhvervelse af gravsted samt gravning og gravkastning for medlemmerne. Jeg er klar over, at der ved opdateringen af taksterne i 2009 kom mange klager, fordi en del oplevede store prisstigninger på både kirkegårds- og krematorietaksterne – men siden dengang er der nu kun et begrænset antal klager over de nuværende priser.

Vil en hel eller delvis privatisering af kirkegårdene kunne afhjælpe kirkegårdenes driftsunderskud? Og hvordan ser du kirkegårdenes status som et monopol udvikle sig i fremtiden?

Der er så mange praktiske, kulturelle, økonomiske og æstetiske overvejelser forbundet med kirkegårdsdrift, at jeg ikke umiddelbart anser kirkegårde for at være privatiseringsegnede. Kirkegården skal hverken give overskud eller hvile i sig selv. Den er et aktiv for folkekirken, men man skal overveje, hvor stor en del af ligningen, man vil bruge på kirkegården i forhold til andre kirkelige formål.

Hvorledes ser du den bedst mulige løsning på inddragelsen af faggrupperne i folkekirken kan ske ved forberedelserne til det lovgivende arbejde?

Der er en solid tradition i folkekirken for at inddrage medarbejdere i alle faggrupper i det lovforberedende arbejde. Desuden kan jeg roligt tilføje, at høringssvar rent faktisk bliver læst og brugt, når ny lovgivning er undervejs.

Howdan formidler vi bedst og bredest kirkegårdenes muligheder til befolkningen?

Færre bliver kistebegravet, og der er meget plads på kirkegårdene. Jeg ser, at stadigt flere menighedsråd bruger den

omstændighed til mere bevidst at overveje, hvordan man ønsker, kirkegården skal udvikle sig på en mere fremadrettet måde. Der er ikke så meget, som er som det tidligere var, fordi der både er æstetiske, praktiske og økonomiske konsekvenser forbundet med blot at køre videre, som man altid har gjort, selv om folk bliver begravet på en anden måde i dag. Så det er kun naturligt, at flere og flere menighedsråd gør en aktiv indsats for at fortælle om den plan for kirkegården, man lokalt arbejder med.

Hvilke opgaver ser du, der burde løses på kirkegårdene i de kommende år, såvel på de store som på de små?

Med ændrede begravelsesvaner vil der være nye opgaver og andre måder at anvende kirkegården på. Der er mange muligheder og det skal først og fremmest diskuteres lokalt. Der skal udvises respekt, men måske kunne kirkegårdene åbnes mere for borgerne.

Hvilke forandringer drømmer du om kommer til at ske de kommende år, på et eller flere af områderne der vedrører højtideligheder, kirkegårdene, begravelse og kremering?

Jeg håber, at flere vil bruge og møde kirkegården som jeg selv gør. Kirkegården er et sted, vi mindes vore døde. Et sted vi kan finde ro i sjælen og reflektere. Ikke blot over døden men også over livet. ■

"Jeg håber, at flere vil bruge og møde kirkegården som jeg selv gør. Kirkegården er et sted, vi mindes vore døde. Et sted vi kan finde ro i sjælen og reflektere. Ikke blot over døden men også over livet." Foto: Niels Hougaard.

KREMATION I DANMARK

af Tommy Christensen,
tc@svendborg-kirkegaarde.dk

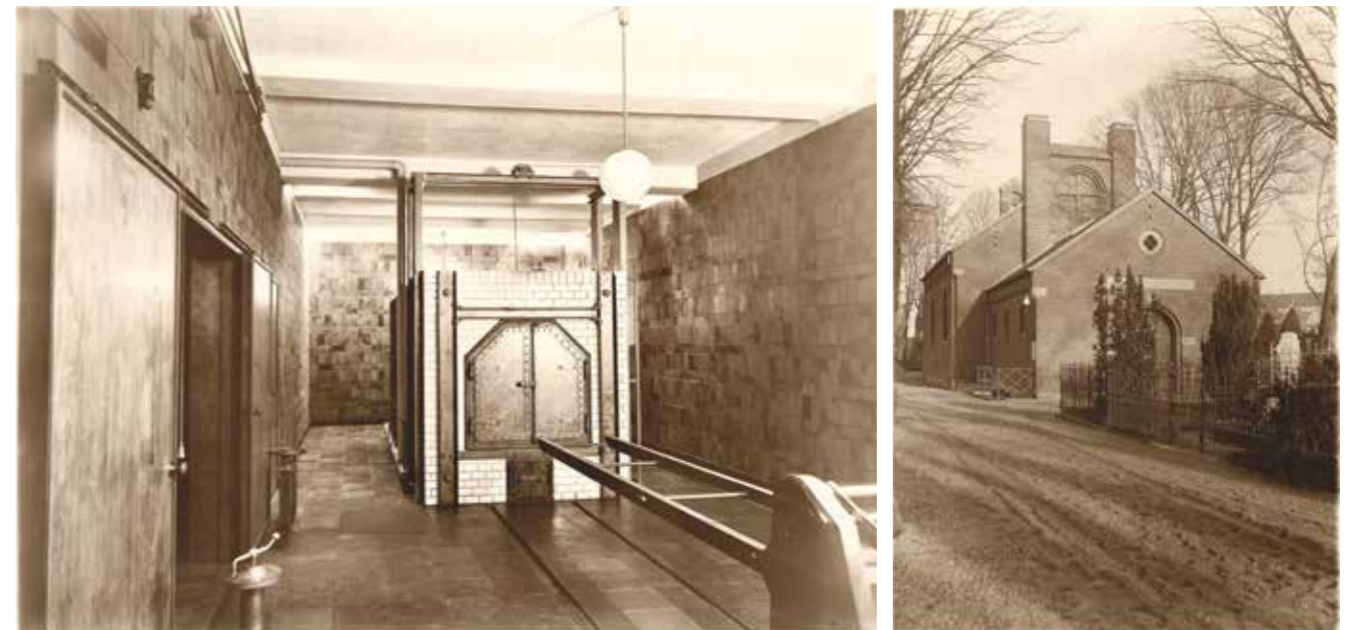
Danmarks første krematorium blev opført på Nylandsvej i København i 1886. På det tidspunkt var kremering ikke tilladt i Danmark, så man måtte importere en svensk tugthusfange for at afprøve anlægget. Foto fra Livogdoed.dk

I Danmark blev ligbrænding tilladt ved lov i 1892, men det var først i løbet af 1960'erne, at kremering for alvor blev populært. Beskrivelsen af krematoriet i Svendborg illustrerer udviklingen.

Koleraepidemier og forurening af grundvandet tilbage i 1800 tallet ligger til grund for at overlæge, dr. med. Ferdinand Emanuel Levison og en snes mænd, primært læger og folk fra sundhedsvæsnet i 1881 stifter "Foreningen for ligbrænding". Denne forening byggede i 1886 Danmarks første krematorium på Nylandsvej i København.

Kremering tillades

Krematoriet skulle gerne i gang så hurtigt som muligt, bl.a. fordi det var en betingelse stillet af en bidragsyder, der havde doneret et anseeligt beløb. Det var ikke muligt at benytte et dansk lig, da der på det tidspunkt, fra lovgivende side, ikke var givet grønt lys for kremering i Danmark. Fra politiets side forlød det at man agtede at gribe ind, så man var i en yderst vanskelig situation. Foreningen erhvervede derfor, igennem universitetet i Lund, liget af en afdød tugthusfange, på betingelse af at universitetet modtog asken til sine samlinger. På grund af

Som så mange andre steder, blev Svendborgs første krematorium indrettet i en kælder, i forbindelse med kapellet.

myndighedernes bevågenhed måtte transporten til krematoriet foregå så diskret som overhovedet muligt. Helt problemfrit var det ikke, idet kuskene havde svært ved at finde frem til krematoriet. Men det lykkedes at få liget leveret og den første danske kremering foregik fuldstændigt problemfrit den 13. september 1886. På trods af succesen blev forbuddet mod ligbrænding opretholdt. To domme, i 1888 ved Hof- og Stadsretten og igen i 1891 ved højesteret, stadfæstede forbuddet. Der skulle faktisk gå 11 år fra foreningens stiftelse, før ligbrænding blev officielt godkendt ved den første ligbrændingslov i 1892. Den første legale ligbrænding fandt således sted i 1893. I begyndelsen af 1900-tallet blev ligbrænding mere almindeligt og omtalt, og daværende minister Viggo Hørup blev kremeret i 1903. Endnu en forening blev dannet i 1901; "Folkelig ligbrændingsforening", som mere var for det arbejdende folk. De nu to foreninger blev i 1914 slået sammen til "Dansk ligbrændingsforening".

Succes – efter en forsigtig start

Kremeringsprocessen fik en forsigtig opstart i 1893, med kun 4 kremeringer.

25 år efter, i 1918 var der 360 kremeringer i Danmark og i 1943 var antallet 5.212. Og herefter tog det fart. Men det var dog først i 1975 at kremering og kistebegravelse blev ligestillet ved lov: Folkekirkens præster kunne nu ikke længere nægte at udføre en kirkelig handling, hvis den afdøde skulle kremeres, og i 1976 blev 50 % af de danske afdøde kremeret. I dagens Danmark - 2016 - var der 52.824 døds-

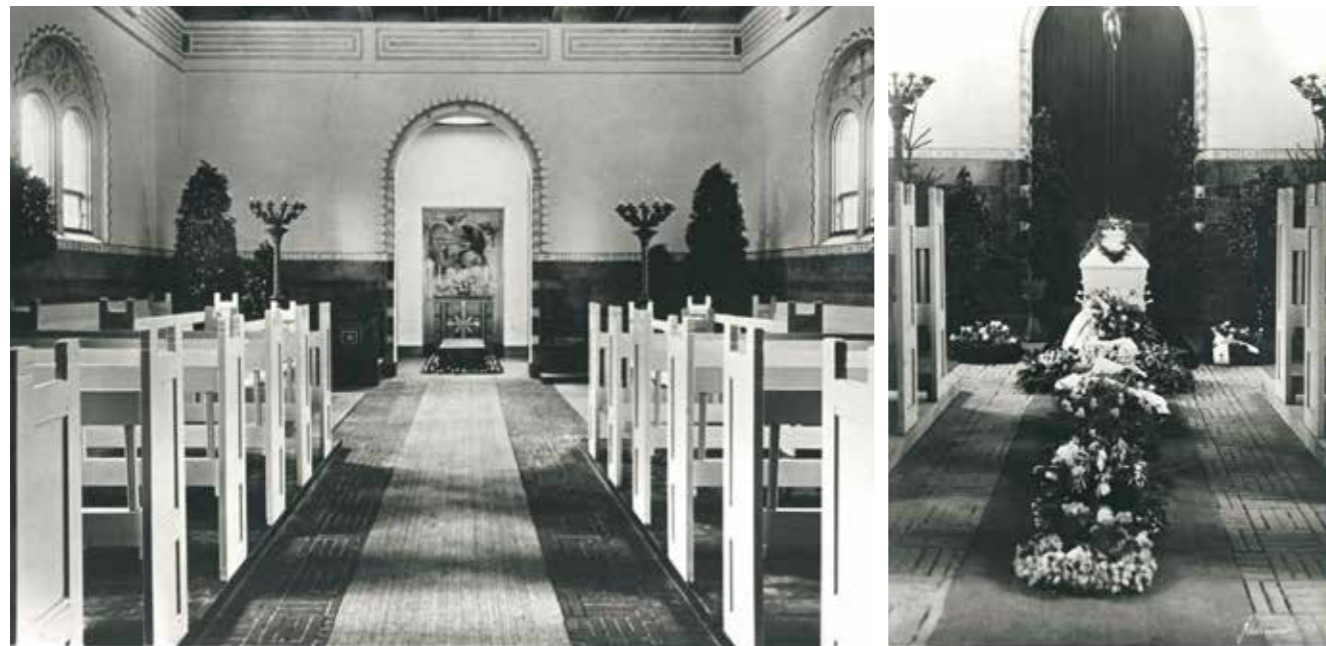
fald, hvoraf 43.792 blev kremeret, hvilket giver en kremeringsprocent på 82,9 og tendensen er stadig stigende.

Krematorie i kælderen

Her i Svendborg er det 9 ud af 10 der bliver kremeret, når man når til den anden ende af livet. Svendborg krematorium blev indviet som det 6. krematorie i Danmark i 1932. Det blev placeret i en kælder i forlængelse af kirkegårdskapellet, som således blev til et såkaldt kapel-krematorium. Det der med at anbringe krematorieovnen i kælderen, var det foretrukne med de første krematorier der blev bygget. Om det var praktiske betragtninger, eller det var fordi at kistens vej til krematorieovnen mindede om en almindelig kistenedsættelse i graven, kan man kun gisne om. Men stilfuldt så det ud i sænkerummet efter jordpåkastelsen.

Modstand mod kremering

Kremeringsprocessen mødte stor modstand fra bl.a. præstestanden her i Svendborg, og da der var to sognepræster repræsenteret i kirkegårdsbestyrelsen, havde man lange og heftige debatter desangående. Man brugte bl.a. mange møder på at diskutere om kistens anbringelse i sænkerummet kun skulle praktiseres, når der var tale om en bisættelse. Præsterne mente at rummet skulle gemmes væk, evt. ved hjælp af et forhæng. Fresco-billedet af den sørgende engel anså de som hedensk, og det burde derfor tildækkes ved en almindelig anstændig begravelse. Det var dog ikke kun i Svendborg, at bølgerne gik højt. Slutteligt måtte stift og ministerium mægle for at man kunne komme videre.

Hvis en begravelse skulle foregå anstændigt, skulle sænkerummet være tildækket. Kapellet på Svendborg Kirkegård anno 1932.

Nye tider

Men snart blev man i Svendborg glade for det ny krematorium, hvor Dansk Ligbrændingsforening var sponsor på krematorieovnen, som var et markant element i den smukke men trange kælder. Arbejdsmiljø og sikkerhed var ikke rigtig noget man arbejdede i på den tid: Adgangsforholdene ned til en buldrende varm ovn var en meget stejl og dyb trappe, som var eneste vej ned - og op igen. Kølefaciliteter fandtes ikke og havde man flere end 3 kister stående, måtte de løftes op på hyldekægte på væggen. Det var trange og slidsomme arbejdsbetingelser, men alligevel skulle der gå 53 år før man flyttede krematoriet op i dagslyset. I 1985 byggede man et nyt krematorium, sammenhængende med kapellet, og arbejdsforholdene forandrede fuldstændigt. Ingen tunge og skæve løft, alt kunne transporteres / køres på katafalk eller ved hjælp af trucks. Der blev skabt rummelige kølefaciliteter og arbejdsmiljøet og sikkerheden blev højnet med flere hundrede procent. Svendborg krematorium er i dag en smuk og moderne arbejdsplads, som servicerer det halve Fyn og øerne syd for, og vi har omkring 1.300 – 1.500 kremeringer årligt.

Nye miljøkrav

I 2008 kom der nye miljøkrav til røggasrensning på de danske krematorier, hvilket var en meget stor økonomisk udfordring, idet det grej der skulle til, både var dyrt og krævede meget plads. På en del af de mindre krematorier i Danmark fandtes denne plads ikke, så det var rigtig store investeringer der skulle til. Da kremeringstaksten afspejler både investerings- og driftsudgifterne, var der simpelthen

10 af de mindre krematorier, med få kremeringer årligt, der måtte lukke, da de ikke ville være konkurrencedygtige. Krematorierne i Danmark blev reduceret fra 30 til 20, hvilket jo har givet noget mere arbejde til dem der bestod. Og på Sjælland byggede man et stort hypermoderne fælleskrematorium i Ringsted, som erstatning for 8 små krematorier som måtte lukke.

2017: Krematoriet er kommet op i lyset - og arbejdsmiljøet er ganske anderledes. Svendborg Krematorium.

En lille branche med stor betydning

Krematoriedrift i Danmark fylder måske ikke så meget i forhold til så mange andre brancher i samfundet, men

Kapel og krematorium på Svendborg Assistens Kirkegård, anno 2017

for os der arbejder med krematorie og ofte kapelfunktion dagligt (ca. 150 personer), er der rigtig mange vigtige og spændende udfordringer.

I 1984 blev der dannet en brancheorganisation "Danske Krematoriernes Landsforening - DKL", hvor branchen har valgt en bestyrelse, som varetager fælles interesser i forhold til udvikling, konsulenthjælp og lovgivning på området. Det er også DKL der tilrettelægger kursusvirksomhed og efteruddannelse. Og netop efteruddannelse er der et løbende stort behov, da en krematoriemedarbejder skal kunne og indeholde mangt og meget: Så som teknisk

snilde og nysgerrighed, uden at pille for meget; en god portion diplomati og empati, samt evnen til at kunne kommunikere og servicere. Sidst men ikke mindst skal man have respekt og forståelse for vigtigheden af god moral og etik.

Der er sket meget inden for kremering i løbet af de seneste 100 år: Fra at være noget, der var lidt hedensk og fordækt, er kremering nu blevet det foretrukne i Danmark – og noget, der giver store udfordringer for udviklingen og tilpasningen af vore kirkegårde. ■

Svend Andersen
Plantefokus
Professionel træ- og planterådgivning

- Beskæringskursus, egne træer
- Gennemgang af træer, indsatsbehov

Tlf.: 30 32 72 33
www.plantefokus.dk

LANDSKABSARKITEKTER A/S

Naturkirkegårde
Udvidelser og omlægninger
Udviklingsplaner
Renovering

Book os til en rådgivningsdag

Peder Skrams Gade 39
8200 Århus N
Telefon 86 52 17 77
www.wadlandskab.dk
martina@wadlandskab.dk

Til alle kirkegårde - smalle gange og skarpe hjørner

Knækstyrede CATMAN handytransporter runder alle hjørner. Hydrostatisk drift - Servostyring - Bredde kun 80 cm - Drejelad med hydraulisk tip. Enkelt og praktisk skifteladssystem for jordkasser, løvsuger, container eller andre red-skaber. Hydraulisk redskabslift til river, pallegaffel, transportskovl.

Løvsugere - mobile - ladmon-terede -bugserede - som skiftelad - container hurtig tømning - skift fra sugestuds til slange - sammen-sugning af slange **CATMAN løvsugere er med knive til effektiv findeling.**

Fabrikation: **CATMAN - J.N.Jensen & Sønner ApS**
6534 Agerskov - Tel.74833108 - www.catman.dk

Grillo®

FX 20 Zero Turning
Nyeste frontmonterede Zero Turning klipper. Hurtigt skift fra bioklip til bagudkast.

Grillo FD 450
FD450 med 113 cm. frontmonteret klippe-bord, 450 liters opsamler. Leveres med højtip.

agrinova
GARDEN EQUIPMENT

Professionelle løvsugere og vertikalskærere

Se hele vort store program på www.kiba.dk

KIBA
PARKMASKINER
Skolevej 30 · 8960 Randers SØ
Tlf. 70 25 00 20 · info@kiba.dk

HL'17
HELE DANMARKS GRØNNE FAGUDSTILLING

SKAL VI MØDES?

Vi bringer grønne fagfolk sammen. Viden og faglighed er vores styrke.

Bliv inspireret på HL17 og få viden om hvordan din kirkegård bliver en succes. På Have&Landskab møder du dine samarbejdspartnere, du får konkrete forslag til løsninger, så din kirkegård er klar til fremtiden.

SLAGELSE - 30. 31. AUGUST OG 1. SEPTEMBER

WWW.HAVEOGLANDSKAB.DK

HAVE & LANDSKAB

KIRKENS FORUM

TRO HÅB
& HELE
HERLIGHEDEN

Hele Danmarks fagmesse for kirken
29.-30. september 2017 · kl. 9.00 - 16.00

På Kirkens Forum gentager vi succesen og afholder DM i grandækning fredag den 29. september kl. 9.00 til 16.00. Her kan du få inspiration fra de 14 modige gravere, møde dine kolleger, netværke og opleve de mange udstillere med nyheder til kirkegården. På scenen vil der være fokus på kirkegårdene i fremtiden, arbejdsmiljø m.m.

Læs mere og tilmeld dig konkurrencen på www.kirkensforum.dk - vi ses til Kirkens Forum i MESSE C, Fredericia.

Læs mere på www.kirkensforum.dk

MESSE

Vestre Ringvej 101 // 7000 Fredericia
+45 7592 2566 // www.messec.dk

GRAVSTEDETS ROLLE I MINDEKULTUREN

Tekst og foto af Gitte Lunding, antropolog, center@assistens.dk
Centerleder og seniorforsker i Kulturcentret ASSISTENS

Kirkegårdens blomstrende træer og glødende efterårsfarver taler til vore sanser.

Har vi stadig brug for kirkegårde med synlige, fysiske gravsteder, eller kan vi i det senmoderne samfund lige så godt mindes vores afdøde på helt andre måder? Kan vi se frem til halvtomme kirkegårde i det 21. århundrede?

Kirkegårdens udformning og den mindekultur der udfolder sig på den – det vi kalder "kirkegårdskulturen" – afspejler, hvad der i øvrigt sker i samfundet. Når vi går en tur gennem en kirkegård kan vi se, hvad der har været almindeligt i forskellige tidsperioder. Derfor fortæller de ældste gravsteder og de nye gravsteder naturligt nok forskellige historier om synet på livet og døden.

Kirkegården taler til alle vores sanser

Når jeg taler med gravstedsbesøgende på Assistens Kirke-

gård i København, hvor jeg har forsket og formidlet i mere end 20 år¹, giver de udtryk for, at et gravsted kan noget helt særligt. Graven er et konkret, fysisk pejlemærke. Et autentisk, symboladnet sted. Den døde i graven binder tid og rum sammen på en måde, som man ikke kan opnå med en "digitalisering af sorgen" på internettet. Kirkegården taler til alle vores sanser og forstærker stemningen af samhørighed med den afdøde, når gravstedet bliver besøgt. Synet af blomstrende frugttræer i foråret eller ahorntræernes glødende farver i efteråret. Duften af forårets og sommerens blomster eller efterårets muld, fuglenes sang eller gruset der knaser, følelsen af vind, sol eller regn i ansigtet. Og den sidste sans, smagssansen, de steder, hvor der plukkes krydderurter fra gravstedet – eller måske et æble. Dan Turèll skrev i "Coda: Begravelses-Blues" (1978) "Begrav

¹ Forskning og formidling, som denne artikel baserer sig på, fremgår af litteraturlisten.

Dan Turèlls gravsted.

mig i en æblehave/ så jeg kommer til at røre/ jeres læber igen". Når du bider i æblet, er det den døde læber, der kysser dig. Et æbletræ har han fået, så han er klar til kys!

Vi er på vej væk fra årtiers dødstabu

På kirkegården ser vi konsekvenserne af de valg, som de afdøde selv, deres pårørende eller samfundet har truffet på deres vegne. Hvad der helt konkret skulle ske med dem efter døden. Om de skulle jordfæstes eller kremeres. Om de skulle ligge helt anonymt under det store, fælles græstæppe eller i et synligt gravsted. Eller om kirkegården helt må give afkald på den afdøde, fordi asken i stedet skulle spredes over havet.

Jeg er imidlertid ikke så bekymret for, at kirkegårdene i fremtiden bare bliver "grønnere og grønnere og tømte for monumenter", som nogle har udtrykt det. Mange vælger den anonyme fællesgrav, men flere og flere vælger også et synligt gravsted og i stigende grad også et kistegravsted. Man kan ligefrem tale om kistegravstedets genkomst på Assistens Kirkegård². En del af forklaringen kan være, at vi er på vej væk fra årtiers dødstabu. Blandt forskere taler man ligefrem om "sorgens genkomst"³. Sorg er ikke bare en følelse indeni hos den enkelte sørgende. Sorgen udspiller sig også mellem mennesker, og den udspiller sig kulturelt og materielt ude i samfundet.

"Den langvarige sorg" er blevet kulturelt acceptabel

Gravstedet er et sted, hvor sorgen kan blive manifest. Forståelsen af, hvad sorg er, har også ændret sig. Tidligere talte man om "sorgens 4 faser" forstået som noget, man

kom igennem. Nu opfattes sorg i stigende grad som en forandrende kraft, og døden og tabet af en nærtstående er ikke noget, man bare forventes at komme over. Hvad man kan kalde "den langvarige sorg", er blevet kulturelt acceptabel⁴. På kirkegården opstår der spontane fællesskaber og venskaber mellem de gravstedsbesøgende. Især blandt de pårørende til kirkegårdens unge afdøde, der er begravet tæt ved hinanden, opstår der skæbnefællesskaber. Holdninger og forventninger til livet og døden har forandret sig over tid. Især når det gælder dødsfald blandt børn og unge, er ændringerne tydelige. Tidligere var det en kalkuleret risiko, at man kunne miste sit barn. Døden var noget velkendt og nærliggende. Vore dages holdninger til døden må nødvendigvis være anderledes. Nu opfattes børnedød som et enkeltstående særtilfælde, der intet har at gøre med de universelle livsvilkår. Derfor er det ikke en erfaring, som forældre i sorg kan dele med andre, på samme måde som tidligere. På kirkegården oplever de et skæbnefællesskab med andre forældre, der har mistet, og de døde børn og unge indgår i et fællesskab med de andre unge døde.

Tre typer af fællesskaber

På en tur hen over kirkegården kan vi udskille tre typer fællesskaber, der har forskellig vægt i forskellige tidsperioder:

De givne fællesskaber, som vi bliver født ind i, og hvor medlemskab er lig med slægtskab.
De opnåede fællesskaber, hvor medlemskabet opnås i løbet af livet gennem et arbejde eller gennem et ægteskab. Og endelig de valgte fællesskaber, der er baseret på et

² Af antallet af solgte, synlige gravsteder i 2016 udgør kistegravstederne ca. 25 %

³ "Dansk sorgkultur under forandring", Michael Hviid Jacobsen, professor i sociologi på Aalborg Universitet. Oplæg 28.04.2017, Landsforeningen Liv & Død

⁴ Der skrives bøger om tab og sorg i disse år. Senest Naja Marie Aidts "Har døden taget noget fra dig så giv det tilbage", Gyldendal 2017.

H.C. Andersens gravsted, "Regnbuegravstedet" og "Gravplads for Gadens Folk" er eksempler på gravstedsfællesskaber.

interessefællesskab og en valgt identitet.

Slægten er gravmælernes tydeligste udsagn om fællesskab på kirkegårdenes ældste gravsteder. I 1900-årene er udsagnene rykket tættere og tættere på primær-familien, jo længere vi kommer frem i århundredet. Et kort udsagn som "mor" eller "verdens bedste mor" rummer kun specifikke oplysninger for de nærmeste, samtidigt med at der kommunikerer et generelt budskab om familieskab. Hvilken kvinde vil ikke gerne være verdens bedste mor, men i vore dage ikke længere kun det. Vore dages gravsteder fortæller også om fællesskaber, men nu er det også om selvvalgte interessefællesskaber. Slægten har mistet sin tidligere betydning som generelt pejlemærke, og erhvervsfællesskabet er heller ikke længere identitetsskabende i samme omfang som tidligere. I et samfund, hvor en tredjedel af befolkningen er sat mere eller mindre permanent uden for arbejdsfællesskabet, har de selvvalgte interessefællesskaber naturligt nok fået større betydning. I et gravstedsfællesskab kan et "oldekolle" få plads sammen eller en gruppe af venner. Et gravsted der rummer venner, er imidlertid ikke en ny foreteelse. Eventyrdigteren Hans Christian Andersen, der døde i 1875, ligger i grav med sine gode venner Edvard og Henriette Collin.

På Assistens Kirkegård på Nørrebro i København har vi i nyere tid fået et "regnbuegravsted". Et gravsted for bøs-

ser, lesbiske, bi- og transseksuelle og queer-identiteter. Der er indtil videre nedsat 3 urner i gravstedet, hvor der er plads til 68. Gravstedet er organiseret som en "andelsboligforening". Ved køb af et andelsbevis på 1.500 kr. er man sikret en plads i fællesskabet. Teksten på stenen lyder: "Kamp skal der til, skal livet gro". På kirkegården er der også etableret en "Gravplads for Gadens Folk", de hjemløse, hvor der foreløbigt er nedsat 18 urner. Her har multikunstneren Leif Sylvester Petersen skabt et samlet monument, der er støbt i bronze. En gruppe stiliserede mennesker med brede, grinende munde står samlet med en hund imellem sig. De hjemløse var ikke helt tilfredse med monumentet, da det blev afsløret. De syntes faktisk ikke, at der var så meget at grine af – og hunden lignede mest en gris! Initiativet til gravstedet blev taget, da et spontant mindesmærke for de hjemløse på Kultorget i København, et "mindetræ" med fotografier og genstande til minde om de afdøde, blev fjernet da Kultorget blev nydesignet.

Assistens Kirkegård i København viser de nye tendenser
Assistens Kirkegård på Nørrebro i København er på sin vis "modekirkegård". Det er her, vi kan se tendenser, der først langt senere slår igennem på landets øvrige kirkegårde. Fordelingen mellem urnenedsættelser og kistebegravelser er her temmelig atypisk for en storbykirkegård. Hvilke overvejelser ligger der bag valget af et kistegrav-

Rapperen Natasja Saad døde som 32-årig i en trafikulykke. Hendes gravsted er til stadighed pyntet med lys, blomster og hilsner.

sted? Er der fælles karakteristika for de afdøde i de nye kistegrave? Hvordan udtrykkes mindekulturen på de to gravstedsstyper? Den afdødes alder er en væsentlig faktor. Et ungt menneskes død kan påbegynde et nyt familiegravsted med den unge som første medlem af gravfællesskabet. Her er det ikke "slægten", men "familien" det drejer sig om. Helt aktuelt er et ungt menneske, der døde tragisk i en alder af kun 22 år, blevet begravet i et gravsted på 36 kvadratmeter. For familien giver det mening, at han ligger der og venter på, at resten af familien efterhånden vil gøre ham selskab.

Kistegravstedernes antal og størrelse er stigende på Assistens Kirkegård

Fra et forskningsprojekt, som jeg påbegyndte med en specialestuderende fra Lund Universitet i perioden 2006-2008, kan vi udlede, at både kistegravstedernes antal og størrelse er stigende på Assistens Kirkegård. Blandt de pårørende med kistegravsteder, som vi har interviewet i projektet, har vi mødt udsagn som: "Det er os, der ejer hele stien her" og "Ja, vi har alle ledige pladser her omkring! Det er sådan lidt vigtigt for os" og "Gravstedet ved siden af er også vores, det er min mors. Hun skyndte sig lige at få det". Fra en gravstedsejer med for lidt plads og udvidelsesdrømme lyder det: "Det er lidt flovt, men vi går jo og har kig på graven ved siden af – altså hvornår den bliver taget ud af brug". Jeg følger stadigvæk, hvordan

gravstederne og de pårørendes aktiviteter på dem udvikler sig, her 10 år senere. Der er ingen, der har fortrudt de store gravsteder. Nogle af gravene har udviklet sig til små nyttehaver. Her dyrker man mynte til at lave te af, når man kommer hjem fra et gravstedsbesøg, og krydderurter til at komme på den mad, der er medbragt i madkurven. Som en mor til en ung afdød fortalte mig: "når vi plukker purløg til æggemaden, er vores datter, der ligger i graven, også med til frokosten". På det samme gravsted har der også stået et glas med bolsjer med inskriptionen "Til mine gæster". Den afdøde er dermed stadig et aktivt medlem i en familie- og vennekreds.

Kirkegården afspejler samfundet og tidsånden

Gravsten kaldes også for gravmæler. Altså en sten, der kan tale for os, når vi ikke selv kan sige noget mere. Inskriptionerne kan fortælle med ord, tal og symboler. På kirkegården kan vi derfor iagttage skiftende holdninger til død og begravelse og til forestillinger om, hvad man tror, der sker med en efter døden. Vi møder forskellige tiders og idéers kunstneriske udtryk for magt, afmagt, sorg, gudsfrygt og håb om, at der findes en Gud. På de nutidige gravsteder kommer det, vi kan kalde "den folkelige religiøsitet", til udtryk. Inskriptioner og de ting, der lægges på gravene, er ofte ikke i overensstemmelse med en stringent, autoriseret folkekirkelig teologi, men udtrykker det, der giver mening for den enkelte. Kirkegården afspejler samfundet og tids-

Barnegrav som sandkasse.

ånden. Danmark er et sekulariseret samfund, hvor religion ikke spiller nogen synlig rolle i hverdagslivet. Derfor ser vi en blanding af tradition og nytænkning med personlige udtryk for identitet, symboler og historie. De religiøse elementer, som vi kan finde på gravene, er ofte en blanding af forskellige trosretninger.

Valget af gravsten er i sig selv et symbolsk valg. Hvor meget skal den fylde? Hvor synlig skal den være? Skal den være slebet, og i særlig facon eller "naturlig" og i hvilken stenart? Skal gravskriften være forgyldt, nedfældet af stenhuggeren - eller vil man selv være med til at støbe bogstaverne?

En gravsten kan også være en muret "gavl", være støbt i beton, være af et keramisk materiale, eller være udskåret i træ. Som afgrænsning af gravstedet kan vi stadig møde eksempler på kunstfærdigt smedearbejde i form af gitre og låger. En reference til den person der ligger i graven. Børnegrave kan være hegnede med brædder, der er sammensat som var det en sandkasse.

I norden er naturen ramme omkring erindringen om de døde

Opfattelsen af, hvad der er en passende ramme omkring erindringen om de døde, er i en nordisk sammenhæng naturen. Det er "de dødes have", vi urnenedsætter og begrave i. I Sydeuropa er det i begravelsesbyen, nekropolis med gravgader og mausoleer.

Havet opfatter vi også en del af naturen, og vores lange kystlinje betyder, at vi aldrig er langt fra havet i Danmark. Derfor giver det også god mening for mange, at sprede asken fra de døde over havet. I aktuelle tal er der på landsplan 5 askespredninger over havet om dagen.

Valgfriheden kendetegner vores tidsperiode

Sammenfattende kan man sige, at valg af begravelsesformer – jordfæstelse eller kremation - og gravstedstyper – kiste, urne eller askespredning og endelig markeret gravsted eller ej afhænger af en række faktorer hvor fællesskaber, alder, trosforestillinger og "geografi", storby eller landsogn er blandt de vigtigste. Traditioner og ritualer nytænkes og moderniseres. Derfor vil kirkegården også i fremtiden afspejle tendenserne i samfundet, præcis som det sker med vores øvrige kulturelle frembringelser. Hvorvidt den afdøde overhovedet får et synligt, fysisk gravsted på en kirkegård hænger sammen med både en historisk kontekst og et kulturelt tilhørsforhold. Det, der kendetegner den periode, vi befinder os i, er valgfriheden. Vi har mange muligheder, og disse muligheder kræver valg. Kirkegårdskulturen netop nu viser et spænd fra det nære, personlige og hjemliggjorte gravsted, med udsagn af privat karakter, til markante, højt artikulerede tilkendegivelser, der rækker ud over den afdødes eget liv. På gravstederne ser vi ting, der er midlertidige og forgængelige, som perleplader, legesager og pynteting. Ting, der er lagt på graven til minde om den afdøde, men som lige så godt kunne befinde sig alle andre steder. Der fortælles ikke længere

De dødes "Have" for de levende.

en enkelt, entydig fortælling om den afdøde. Fortællingen har fået mange stemmer. Udtrykket er blevet multivokalt. Præcis som den opfattelse vi har af os selv som mangefacetterede individer, der hver især er noget unikt. En række helt ens monumenter passer ikke ind i en individualiseret tidsalder. Det helt særlige, symboladede sted, som en kirkegård er, er der også behov for i det 21. århundrede.

Litteratur af forfatteren:

- *Kirkegården som byrum og erindringsrum, Modul til Social- og Sundhedsuddannelsen, 2016*
- *Formidling via QR-koder, i Kirkegårdskultur 2014-15, Foreningen for Kirkegårdskultur*
- *Kirkegårdens udvikling og betydning, "Fremtidens kirkegård", Kerteminde Kirkegård, 2014*

- *Kirkegårdskulturen og det levede liv, i "Midt i verden", Kulturcentret ASSISTENS 2010*
- *På gravens rand, (sammen med Naja Genet May) i "Memento Mori", red. Michael Hviid Jacobsen og Mette Haakonsen, Syddansk Universitet 2008* ■

Kulturcentret ASSISTENS er et Videns Pædagogisk Aktivitets Center, VPAC.

Formidlingen er baseret på "viden gennem oplevelse". Centrets aktiviteter blev i 2016 benyttet af 39.819 gæster, heraf var de 15.812 skoleelever.

Se mere på www.assistens.dk og på www.facebook.com/ASSISTENS

www.vmloader.dk | 9744 1700 | 6161 6942

Vinderup Maskiner A/S

Kontakt en VM Loader forhandler i dit nærområde

Vinderup & Nykøbing | Vinderup Maskiner | 9744 1700 | 6161 6942
 Sønderborg | Sønderborg Skov - park & have | 7443 4050
 Varde | Varde Have og Skovmaskiner | 8615 6302
 Køge | Minitraktorgården Køge | 5599 3737
 Næstved | Minitraktorgården | 5572 5376
 Hornslet | Elite Service | 7521 0940

Besøg www.vmloader.dk og se det fulde produktprogram

1022LX (22hk)
PRIS
117.800,-

1026LX (26 hk)
PRIS
144.800,-

Kubotamotor, 3 cyl. m/vandkøling, Hurtigskift Redskabshydraulik i joystick og komplet lyspakke

Priserne er excl. moms

PRESSEMEDDELELSE: HAVE & LANDSKAB '17 MÅLRETTER ONSDAGEN TIL KIRKEGÅRDSFOLKET

Den 30. august holder Landskabsarkitekt Henning Looft oplæg på Fagligt Forum om udviklingsplaner for kirkegårde.

Illustration: Forslag for Egersund kirkegård, udarbejdet af moos+looft landskabsarkitekter 2017"

Den grønne fagudstilling Have & Landskab slår dørene op den 30. august til 1. september til tre dage med det nyeste indenfor planter, løsninger og maskiner til grøn drift og anlæg. Men særligt om onsdagen den 30. august vil der være noget at komme efter for ansatte og ledere på landets kirkegårde.

Brugbar viden på Fagligt forum

Det gælder ikke mindst præsentationerne på "Fagligt Forum", som om onsdagen vil fokusere på udviklingsplaner og buskbeplantninger. Fagligt Forum er lavet med det formål at samle viden på ét sted og formidle den på en håndgribelig og brugbar måde. Her vil landskabsarkitekt Henning Looft og senior forskningskonsulent ved Københavns Universitet, Jan Støvring, dele den nyeste viden og give et samlet overblik over erfaringerne, men også helt konkret fortælle – trin for trin – hvordan man kaster sig ud i arbejdet med at lave udviklingsplaner. I indlæggene bliver der stillet skarpt på kirkegårdenes tilbud og der gives forslag og inspiration til at udvikle fremtidens kirkegårde.

Det endelige program for Fagligt Forum vil blive offentliggjort i juni.

Bedre buske er billigere

På landets kirkegårde bliver flere og flere afdelinger sløffet

og omdannet til græsplæner, selvom netop græs er en af de dyreste areal typer at vedligeholde. Til gengæld passer en velfungerende buskbeplantning nærmest sig selv. Derfor er foredragene på Fagligt Forum om bedre buske relevante for kirkegårdsfolket, men det gælder i høj grad også den storstilede forsøgsbeplantning, som netop nu er ved at blive etableret på Have & Landskabs arealer i Slagelse i samarbejde mellem Danske Planteskoler og landskabsarkitekt og Ph.d.-studerende Marie Schnell fra Københavns Universitet. Buske kan nemlig mere end man lige tror, hvis man fokuserer på robuste, driftseksensive volumener, som skaber læ og grønne strukturer. Selve forsøgsbeplantningen er opbygget i fire temaer som giver hver sin oplevelse, og hvert tema er plantet med fire forskellige planteprincipper.

Nyt til kirkegårdene

Derudover kan Have & Landskab som altid præsentere hele paletten af kompakte entreprenørmaskiner til kirkegårdens smalle stier, det nyeste indenfor gasbrænding og ukrudtsbekæmpelse og ikke mindst et væld af planter og inventar.

Det er altså ikke kun reklamegas, når Have & Landskab påstår, at der er blevet skruet op for charmen overfor kirkegårdenes ansatte og ledere til årets udstilling.

FLEXCON

- fleksible løsninger til bygningsdrift, krematorier og solvarme

FlexCon er Nordens største og mest erfarne leverandør af automationsanlæg til krematorier af alle fabrikater. Vi har leveret styringen til mere end 65 anlæg i Danmark, Norge, Sverige og Vietnam.

Med mere end 25 års erfaring i branchen besidder vi en viden og knowhow, som sikrer slutbrugerne en optimal løsning baseret på den nyeste teknologi og viden.

Flexcon udfører komplet service på krematorier i samarbejde med kompetente samarbejdspartnere i Norden.

 CREMATEC

 NORDISK UGNSTEKNIK

 MJ OVNBYG

 Nederman

 tekmur

PARCELHUSHAVEN PÅ KIRKEGÅRDEN

Af Jørn Skov,
tonder-kirkegaard@mail.tele.dk

Tønder Kirkegård anno 1939: De plejede gravsteder, som vi kender i dag fandtes på kirkegården, men det ses også, at dele af den fremstod meget uorganiseret.

Den danske kirkegårdskultur spejler sig i samfundet, og det enkelte gravsted afspejler den måde vi bor og indretter os på, i parcelhuskvartererne og i de fælles grønne områder, der omgiver de tætte bebyggelser.

De danske kirkegårde i middelalderen var præget af uorden og at de kun i meget begrænset omfang blev vedligeholdet. I 1805 blev det forbudt at begrave folk i kirkerne. Denne begravelsesform var forbeholdt velhavende mennesker, og den nye lov betød, at de fremover skulle begraves på den fælles kirkegård.

Nye love

Oplysningstidens udvikling af lægevidenskab havde åbnet folks øjne for, at de overfyldte kirkegårde, knyttet til købstædernes kirker, var medvirkende til de store epide-

mier, som fx pesten. Det skyldtes, at kirkegårdene var dårligt hegnede, og byens dyrehold ofte havde adgang til kirkegårdene. De var overfyldte, og de afdøde blev begravet i ringe dybde, hvorved det var muligt for dyrene at grave dem op. For at stoppe dette og skabe plads til begravelse af de afdøde, indeholdt lovgivningen fra 1805 også et krav til købstæderne om, at de skulle etablere assistentskirkegårde til afløsning for de eksisterende kirkegårde, som var beliggende omkring kirkerne.

I slutningen af syttenhundredetallet blev de første gartnere ansat på de danske kirkegårde. Det skete i København. På dette tidspunkt eksisterede den danske folkekirke ikke som den organisation vi kender i dag. Den er et resultat af, først loven om dannelsen af menighedsråd i 1903 og mere afgørende, at de overtog det økonomiske ansvar for

I efterkrigstiden var pengene små og der var ikke råd til de dyre gravstedsbeplantninger. Mange af gravstederne blev beplantet med dværgfyr, som gennem reduktion af lysene, blev holdt lave. Et eksempel ses på to gravsteder fra Vestre Kirkegård i Århus.

kirkens økonomi og dermed retten til skatteudskrivning i kirkelovene fra 1922 og 1927. Det blev kommunerne der kom til at stå for etableringen af assistentskirkegårde, og her ser vi de første sammenhængende planer for kirkegårdene i Danmark.

Gravstedskulturen

Udviklingen af kirkegårdskulturen er præget af, at da de velståendes gravsteder blev flyttet ud på kirkegårdene efter 1805, ønskede de også her at vise deres position i samfundet. Det betød at gravstederne blev hegnede, hvilket skete med støbejernshegn, fordi hækafgrænsningen af gravstederne ikke var udbredt på dette tidspunkt. Det satte en udvikling i gang, hvor flere og flere ønskede en individuel indretning og udsmykning af deres families gravsted.

Efter første verdenskrig var de fleste danske kirkegårde stadig præget af uorden og meget dårlig pasning. Det blev en del af udfordringen for den nye struktur for den danske folkekirke, at skabe ordnede forhold på kirkegårdene. Strukturen på kirkegårdene blev planlagt, ud fra samtidens samfundsopfattelse, der var præget af den begyndende industrialisering. Kirkegårdenes anlæg blev præget af ønsket om en effektivisering af arbejdet på kirkegårdene. Når der var fokus på effektiviseringen af driften skyldes det også, at det økonomiske ansvar for driften nu var lagt over til menighedsrådene. Gravstederne bliver indrettet

som et spejl af den begyndende etablering af ejerboliger. Husene bliver placeret på et afgrænset grundstykke, som blev hegnede af hække eller mure. Gravstederne bliver også en afgrænset parcel.

To billeder taget af landskabsarkitekt Johannes Tholle i 1939 på Tønder Kirkegård viser, at de plejede gravsteder, som vi kender i dag fandtes på kirkegården, men også at dele af den stadig fremstod meget uorganiseret. De sidste dele af kirkegården blev først reguleret i 1989. At det ikke var en speciel situation understreges af et citat fra bogen 'Kirkegården og dens problemer' fra 1962, hvor der skrives i et afsnit om hækene 'Et vigtigt led i kirkegårdenes beplantning er dernæst hækene. De lader meget tilbage at ønske mange steder...'

Med den øgede velstand var det ikke længere kun overklassen der havde råd til et velanlagt gravsted, men det blev muligt for en stadig større del af befolkningen.

Gravstedet

Med etableringen af de afgrænsede gravsteder, skabtes der mulighed for både beplantning og udsmykning af det enkelte gravsted. At der var stor fokus på kirkegårdene og gravstedets indretning ses blandt andet i to bøger fra landskabsarkitekt Johannes Tholle, 'Kirkegårdshåndbog' fra 1933 og 'Anlæg og vedligeholdelse af gravsteder' fra 1946. Valget af beplantning kom til at afspejle de plante-

Med etableringen af de afgrænsede gravsteder, skabtes der også en beplantningstradition på det enkelte gravsted. Valget af beplantning kom til at afspejle de plantevalg, der blev gjort i haverne.

Bykirkegårde er ved at udvikle sig til 'naturreservater' og får en ekstra funktion som et grønt åndehul for de større byers befolkning.

valg der blev gjort i haverne. I efterkrigstiden var pengene små og derfor blev der plantet mange planter, som birk, bøg og forskellige fyrresorter. Mange af gravstederne blev beplantet med dværgfyr, som gennem reduktion af lysene, blev holdt lave. Et eksempel ses på to gravsteder fra Vestre Kirkegård i Århus.

Op gennem halvtredserne og tresserne var befolkningen stadig meget stedbunden. Derfor fik gravstederne en samlende funktion for stedets borgere, og det var naturligt for de fleste, både at passe gravstedet og også udvikle gravstedets beplantning og udsmykning. Der kom nye planter til, og her kom specielt de stedegrønne planter, som på dette tidspunkt blev plantet i stor stil i haverne, til at præge valget af planter til gravstedet. I den periode var kirkegårde fyldt op med gravsteder og mange kirkegårde blev udvidet.

I halvfjerdserne åbnedes verden op, i takt med udviklingen af velfærdssamfundet. Vi fik mange nye muligheder, og parcelhushaverne ændrede sig fra at være nyttehaver til prydhaver. Der blev brugt mindre og mindre tid på haverne og det fik også indflydelse på gravstedernes udseende. Her vandt fællesanlæggene, som det anonyme gravsted, og fællesanlæg, hvor gravmindet ligger i en græsplæne, for alvor indpas. På de individuelle gravsteder kom perlestenene til at fylde mere og mere. Det ses som et billede af den stigende anvendelse af faste belægninger i haverne.

Fremtiden

Ejendomsmæglernes salgsannoncer er i dag præget af en udvikling, hvor haven beskrives som en nem have, bestående overvejende af en græsplæne. Det samme billede som vi ser på mange kirkegårde i dag.

Vi kan ikke finde trenden mod en mere naturpræget kirkegård i havernes indretning, men derimod må vi se på den nuværende opfattelse af naturbegrebet. Med urbaniseringen af befolkningen, er der rigtig mange mennesker, der ikke har et naturligt forhold til naturen. Bymiljøerne er præget af, at de grønne områder med stor biodiversitet, bliver inddraget til boligformål. Det understreges af den politik som Danmarks Naturfredningsforening står for i dag, hvor de alene fokuserer på det åbne land, og dermed ikke på byernes miljø. Der er skabt en holdning til, at naturen bliver reservater som man tager ud til, når man skal slappe af. Et af disse reservater er kirkegårde ved at udvikle sig til. Vi vil derfor i de kommende år se en udvikling, som delvis er styret af denne naturopfattelse, og dermed afspejler kirkegårdskulturen ikke længere parcelhushaven.

Med den udvikling vi ser i disse år, i den store reduktion i planteanvendelsen i haverne og med nedlæggelse af grønne elementer i bymiljøet, vil bykirkegårde, med deres centrale placering, blive et grønt åndehul, som får en stadig større samfundsmæssig betydning. Det understreges af et forskningsprojekt fra 2005 'Natur og grønne områder forebygger stres' der viser, at jo tættere man bor på grønne områder, jo mindre stressede er vi.

De danske kirkegårde er, som de er beskrevet, et billede af det danske samfunds udvikling. Det vil de også være fremover, og her vil de få tilført det nye element af at være et åndehul for befolkningen i nærområdet, samtidig med at de fortsat vil være et samlende sted for begravelser og for sorgbearbejdning og mindsted for vores afdøde familiemedlemmer og bekendte. ■

Træ -beskæring
-plantning
-fældning
-flytning
rodfræsning og rådgivning

Vognmandskørsel

Slåning af naturgræs

Tree Care ApS
Ingegårdsvej 11 - 4340 Tølløse
www.ks-treecare.dk
E-mail: ks@ks-treecare.dk

Steen Kristensen Tlf.: 59 18 50 77
Kim Poulsen Tlf.: 43 45 11 90

Vi er dem med
det
brede sortiment

- Buske, træer, stedegrønne samt hække
- Rhododendron og surbundsplanter
- Roser, stauder, græsser og bunddække

Vejenbrød Planteskole A/S

Vejenbrødvej 25 - 2980 Kokkedal - Tlf. 48 28 01 77
www.vp-as.dk - salg@vp-as.dk

Filip's
Sten & Billedhuggeri

Tlf. 75 63 03 09

Gravsten med samvittighed

www.filips.dk

KIRKEGÅRD FOR DE LEVENDE – DEN LEVENDE KIRKEGÅRD

Af Bodil Matzen, bodil-jacobsen@hotmail.com
Cand. mag., Aarhus Universitet

Kirkegårdene anlægges med stadigt mere natur - og er ofte indrettet efter landskabets linjeføring. Fra Vinderød Kirkegård.

Dette temanummer om "Kirkegård for de levende" rammer lige præcis den konklusion, som jeg endte med at skrive i mit speciale sidste sommer.

Specialet handlede om udviklingen på de danske kirkegårde – både hvad udviklingen er, men også hvorfor de danske kirkegårde udvikler sig i retning af at fremstå mere levende med blomster og bænke. Alt dette har at gøre med den sociologiske udvikling i Danmark fra "life-as religion" til "subjective-life spiritualitet", som jeg vil uddybe i denne artikel.

Subjektiviseringstesen

Subjektiviseringstesen (et langt ord, som faktisk slet ikke dækker over noget særligt indviklet) af Paul Heelas og Linda Woodhead er en teori om religiøs forandring. En hvilken som helst institutions manglende succes beskriver de ved dens manglende evne til at tilpasse sig den kulturelle udvikling, mens en institutions succes kendetegnes ved dens evne til netop at tilpasse sig udviklingen i samfundet. I Danmark kan vi med udviklingen på kirkegårdene se netop en tilpasning til kulturen. Kirkegårdene følger altså med tiden, måske lidt langsomt, men ikke desto mindre kan man se en tilpasning til de generelle tendenser i samfundet.

Omgivelserne planlægges, så de fremstår indbydende og behagelige for de besøgende, og der lægges op til ophold med bænke eller måske en picnic i de mere parkagtige områder. Fra Bispebjerg Kirkegård.

Den kulturelle udvikling

Den kulturelle udvikling især de seneste 50 år beskriver den canadiske filosof Charles Taylor med sætningen om: "the massive subjective turn of modern culture". Subjektiviseringstesen tager sit udgangspunkt i dette udsagn om, at stadigt flere mennesker i Vesten i dag orienterer sig indad. For de fleste danskere betyder den "subjektive vending", at man stræber efter de ting, som man gerne selv vil opnå, og at man også selv bestemmer, hvad man vil tro på religiøst. Dette kaldes "subjective-life". Omvendt står begrebet "life-as" for et mere konservativt og traditionelt liv, hvor man er indordnet under en ydre autoritet; Gud, præsten eller familiens overhoved i stedet for at være styret af, hvad man selv synes og har lyst til. "Life-as" beskriver de mennesker, som indgår i samfundet gennem den rolle eller position, som de udfylder – livet som eksempelvis familiens overhoved, direktøren eller den hjemmegående husmor. Stadigt færre mennesker lever i dag deres liv i overensstemmelse med værdierne fra life-as, mens langt flere lever deres liv efter deres egne, subjektive lyster og behov.

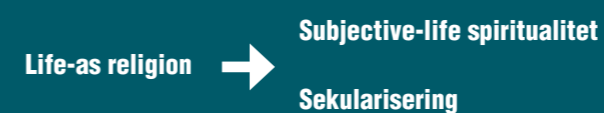
Resultater fra KIRKEGÅRDEN

Forandringerne på de danske kirkegårde kommer først og fremmest til udtryk i de mange nye afdelinger med naturpræg. Denne tendens dominerer i stadigt højere grad kirkegårdsanlæggene og nogle kirkegårde omlægges endda efter landskabets linjeføring i stedet for at orientere sig mod kirkebygningen eller andre religiøse pejlemærker. Religion fylder altså synligt mindre på kirkegårdene. I tidsskriftet KIRKEGÅRDEN berettes også om udstillinger, teater og forskellige andre events på kirkegårdene, hvilket peger på en bevidst strategi om at tiltrække et større publikum. Derudover handler arbejdet for kirkegårdslederne om at vende sorg til glæde og at vende tanker på de døde til fokus på det levende. Udviklingen på kirkegårdene er dennesidig og forandringerne synes at være stærkt præget af wellbeing-kulturen, som er blomstret op som konsekvens af den subjektive vending. Omgivelserne planlægges, så de fremstår indbydende og behagelige for de besøgende, og der lægges op til ophold med bænke eller måske en picnic i de mere parkagtige områder. Denne udvikling stemmer overens med den generelle udvikling i kulturen, nemlig det, at stadig flere mennesker gerne bare vil have det godt og få det bedst mulige ud af livet.

Udviklingen på kirkegårdene står i kontrast til "life-as religion". Det er altså ikke den traditionelle religion, som får det sidste ord i forhold til kirkegårdsplanlægningen. De danske kirkegårdes udvikling de seneste år peger på flere kulturpositive tendenser, som ifølge subjektiviseringstesen netop bør give succes. Symboler på traditionel, kristen "religion" fylder mindre, mens der er mere plads til folks egen fortolkning af deres tro. Mønsterråd og kirkegårdsvedtægter mister indflydelse, og samtidig er medlemmernes medbestemmelse blevet opprioriteret, fremgår det tydeligt i KIRKEGÅRDEN. Begravelsesvæsenet under den danske folkekirke imødekommer i dag i høj grad brugernes behov i stedet for at holde fast i utidssvarende, traditionelle værdier.

Kirkegårdene udvikler sig med kulturen

De danske kirkegårde udvikler sig i disse år med kulturen af den simple grund, at kirkegårdene og kirken ellers ville miste sine "kunder". Kirkegårdene anlægges med stadigt mere natur, flere træer, blomster og parker, fordi det er dette, som brugerne efterspørger. Stadigt færre danskere tror på et liv efter døden, hvorfor livet virkelig skal leves, mens vi endnu har det – så hvorfor ikke have det så godt, som det nu engang er muligt? Med denne indstilling er det langt mere tiltrækkende med blomster og smuk natur, end det er med grus og gravsten. ■

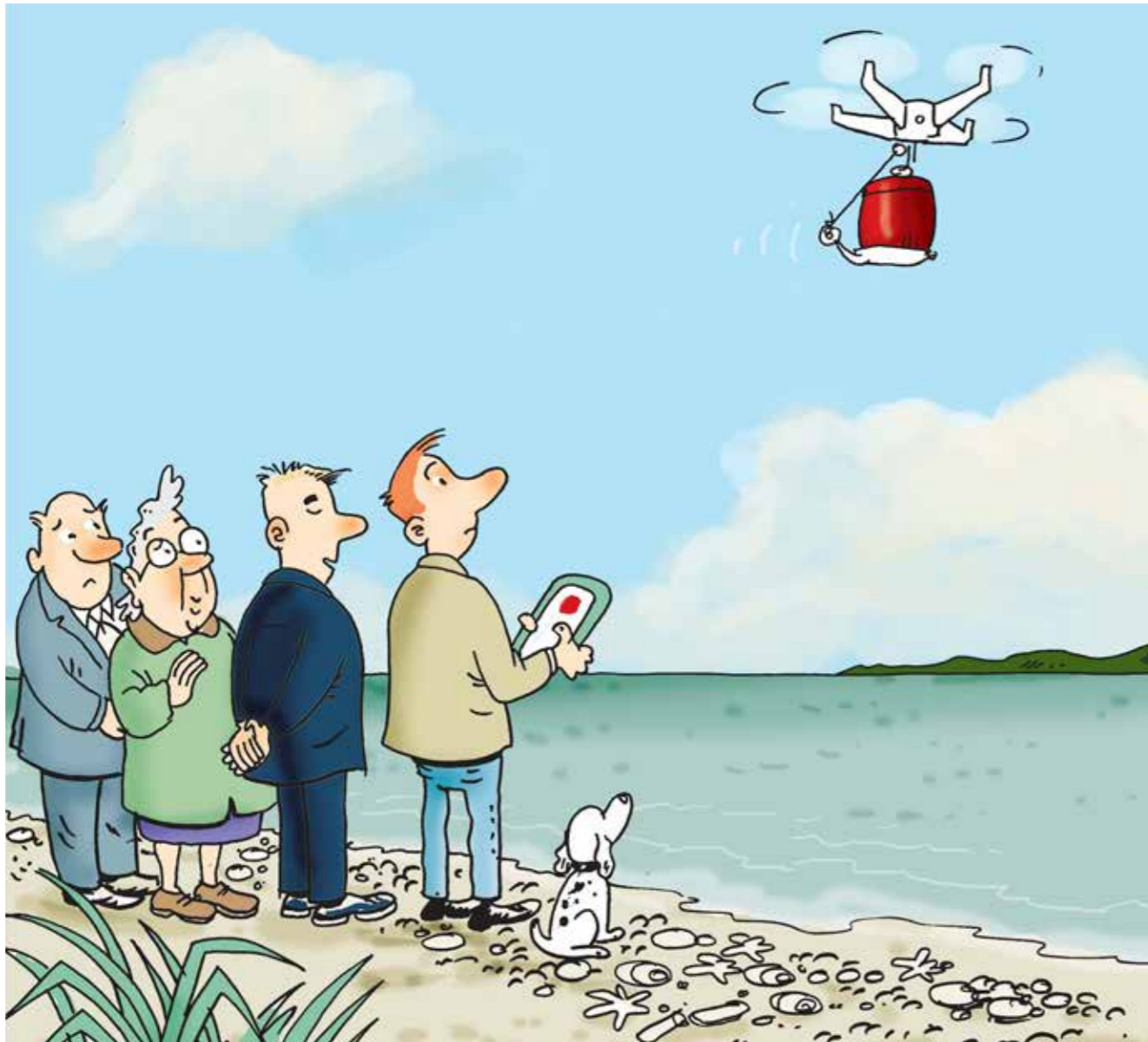

Figur 1: Udvikling inden for det hellige siden 1970'erne. Den subjektive vending har samtidigt betydet en større grad af sekularisering (adskillelse mellem religion og stat) og fremgang til subjective-life spiritualitet – begge på bekostning af life-as religion.

TRADITIONERNE UDFORDRES

Tekst og foto af Tommy Christensen,
tc@svendborg-kirkegaarde.dk

*Når den så er lidt syd for Tåsinge trykker du på den røde knap,
så åbnes askelemmen i bunden,*

Af Jens Julius Hansen

Svendborgsund færgen og Tåsinge set fra Fyn.

Mange kirkegårde har efterhånden fået et mere parkagtigt look – og man kan måske være så optimistisk at tro på, at politikerne måske er lige så glade for, og forstår vigtigheden af smukke grønne områder og det parkagtige look, nu da den danske kirkegård er udfordret?

De gamle traditioner og begravelsesmønstre er udfordret på kirkegårdene i dagens Danmark.

Det at man begyndte at brænde de døde i Danmark for 130 år siden, har sammen med danskernes behov for friheden til at kunne vælge og fravælge, ændret de gammelkendte begravelsesmønstre på den danske kirkegård.

Familiegravstederne forsvinder

I forhold til den traditionelle kistebegravelse, er 3 - 5 kilo aske i en urne unægtelig noget nemmere at håndtere. Denne forandring og nye mulighed har ændret vores opfattelse af, og tilhørsforhold til kirkegården. Familiegravstedet, som før kremeringen, normalt var et kistegravsted med plads til to kister, og ofte med flere pladser, var en del af danskernes identitet. Her kunne man, mens man puslede med gravstedets anlæg og beplantning, genopfriske slægtens historie. Meget ofte fandt man, udover navn og data over afdøde, også en titel som fortalte hvad afdøde havde arbejdet med i livet. Skomagermester Nielsens familiegravsted kunne der stå; et arbejde man var stolt af at have bestredet, og noget de efterlevende kunne forholde sig til og være stolte af. Gravstederne eksisterede i længere tid, bl.a. på grund af den længere fredningstid i forhold til urnegravsteder, men også fordi man meget ofte brugte det gamle gravsted til nye begravelser for efterkommere af familien. Respekt og tilknytning til dette, for familien vigtige sted, var meget mere udpræget og selvfølgerigt, end det vi oplever i dag.

Som en engangslighter

Med kremeringens indtog er gravstedet meget ofte blevet lidt ligesom en engangslighter: Vi kommer af med vore døde, ofte i form af en færdig pakke, der indeholder bisættelse, kremering og 10 år i den anonyme fællesplæne, uden mulighed for at forny gravstedet. Min generation (jeg er født i 1950'erne) har fundet det meget praktisk, nemt og billigt at vælge denne løsning.

Den anonyme fællesgrav

De første mange år med krematorier i Danmark, var det stadig de færreste der valgte at blive kremeret, men de sidste 50 år er der, her på Svendborg kirkegårde, blevet sat ca. 100 urner ned i den anonyme fællesplæne årligt, eller ca. 45% af alle nedsættelser. Dette er meget tankevækkende, og et stykke kulturhistorie smuldrer imellem hænderne på os. Kirkegårdene i dette land bliver mere og mere park, og mindre og mindre kirkegård. Fællesplæne med plade og fællesplæne på anden vis, har gjort at nedsættelse i den anonyme er stagneret en anelse, men ikke meget. Ofte tror jeg at det er en form for falsk beskedenhed, der gør at folk vælger den anonyme løsning: "Når nu de ikke havde tid til at besøge mig imens jeg levede, skal de da heller ikke bruge tid på mig, når jeg ikke er mere". Lidt egoistisk måske, og et udtryk for tristhed, når alderen begynder at trykke. Men måske det her ikke udelukkende skulle handle om den døde, måske børn og børnebørn ville være glade, hvis de kunne lægge en buket ved gravstedet på mærkedage?

Alternative ønsker

Folk i dagens Danmark har mange forskellige ønsker i forhold til at finde det sidste hvilested til deres kære. "Må jeg sætte Alfreds askeurne i køkkenvinduet hjemme i lejligheden?" eller "Er det ok at grave ham ned i urtehaven?". Ikke så vidt jeg ved, men man hører jo da om, at en forespørgsel hos de politiske beslutningstagere kan rokke ved noget.

Lovgivningen her til lands siger, at de døde skal nedsættes eller begraves på de danske kirkegårde. Dog er der få steder indrettet skovkirkegårde til urner i kommunalt regi. Har man en stor have på minimum 5 tdr. land, er det lovligt at tinglyse et urnegravsted privat, som så skal ligge urørt hen i minimum 10 år. Man kan også strø asken over åbent vand, noget man har skullet ansøge Kirkeministeriet om før i tiden. I dag skal der blot sættes et kryds i dødsanmeldelsen, hvilket har bevirket at antallet af aske-spredninger over åbent hav er steget fra 25 urner årligt fra

Svendborg krematorium, til 125 på ganske få år, hvilket igen vi sige, at vi indenfor en overskuelig fremtid vil være landfast med Tåsinge. Arhh, måske det er en smule overdrevet.

Kan udviklingen vendes?

Den danske kirkegård er udfordret med denne udvikling, og spørgsmålet må være, kan denne udvikling vendes? Eller kan man være så optimistisk at tro på, at politikerne måske er lige så glade for, og forstår vigtigheden af smukke grønne områder og det parkagtige look, nu da den danske kirkegård er under afvikling?

Dette er betragtninger fra en lettere brugt og halvgammel kirkegårdsinspektør fra Svendborg. Jeg tror ikke at Svendborg adskiller sig væsentligt fra det øvrige Danmark, måske med undtagelse fra de små charmerende kirkegårde ude i klitten vestpå. ■

Oprindelig dansk taks og thuja fra Hjorthede.dk

Taxus baccata,
Hjorthede L.227
Thuja occidentalis,
Hjorthede L.228

Vi ses!
Have & Landskab 30/8-1/9 '17 i Slagelse
Nordisk Kongres 6/9-8/9 '17 i København
Kirkens Forum 29/9-30/9 '17 i Fredericia

Besøg os på årets dyrskuer og hør mere om vores maskiner

JMM GROUP
WEIDEMANN
YANMAR
BERGMANN
HIMOINSA
AMMANN
ATN

Landbrugsmessen Gl. Estrup, 27.-28. maj
Søren og Poul
Roskilde Dyrskue, 26.-28. maj
Hans Peter og Simon
Det Sønderjyske Fællesskue, 2.-3. juni, Aabenraa
Peter
Det Fynske Dyrskue, 9.-11. juni, Odense
Peter
Det Østjyske Fællesskue, 16.-17. juni, Horsens
Søren og Poul
Hjørring Dyrskue, 16.-17. juni
René
Landsskuet, 29. juni-1. juli, Herning
Henning
Ribe Dyrskue, 28. juli
Peter
Have & Landskab, 30. august - 1. september, Slagelse
Hans Peter og Simon
Kimbrerskuet, 6.-7. oktober, Aars
René

Hans Peter	Sjælland	40 30 75 49
Simon	Sjælland	21 48 69 17
Peter	Sydjylland/Fyn	20 25 88 98
Henning	Vestjylland	21 42 66 76
Søren	Midt- og Nordjylland	20 32 70 34
René	Midt- og Nordjylland	51 35 13 60
Poul	Jylland / Industri	20 15 80 27
Kim	HIMOINSA-salgsschef	20 97 92 76

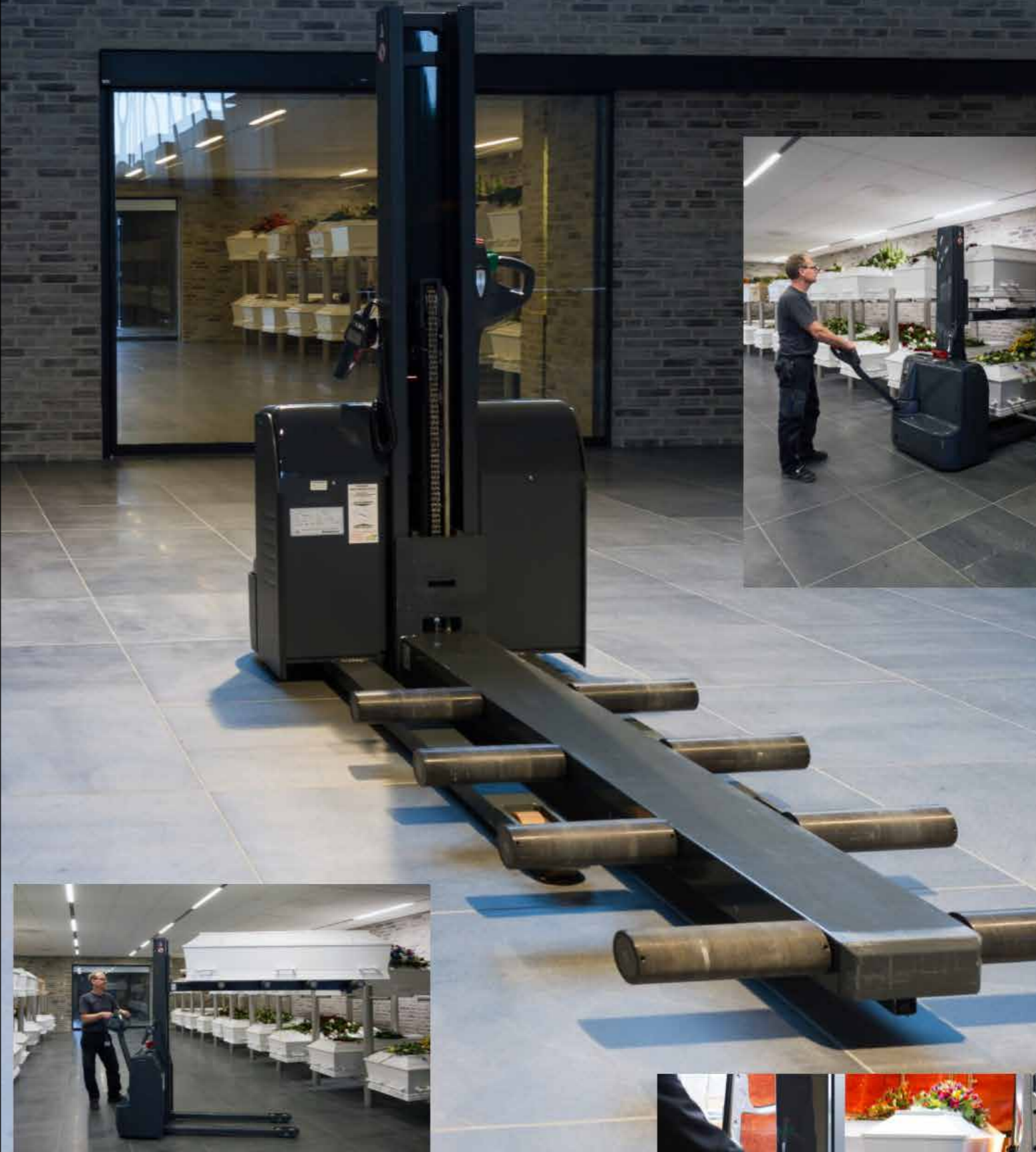
STEMAS
member of JMM GROUP, Scandinavia

f in
MARKEDETS
STÆRKESTE
PARTNER

www.stemas.dk
stemas@stemas.dk

Medlem af
Maskinindustriens
det blå stempel

Kisteløfter/Coffin lift

El-Truck Service A/S.

Contact +45 7588 2488

Visit "www.kisteloeffter.dk" to see demo video.

GODE STEDER FOR SJÆLEN

Interview med Karin Holst Mikkelsen og Günter Czasny, Bronzestøberiet Strassacker, Tyskland. Af Jens Zorn Thorsen, jeztho@gmail.com og Jørn Skov, tonder-kirkegaard@mail.tele.dk
Foto: Karin Holst Mikkelsen, Strassacker

Kirkegården skal tilbyde et terapeutisk rum, hvor man kan gå hen og samle sine tanker og besøge sine kære. Kirkegård i Geislingen.

Vedligeholdelsesaftalen og gravstedets indretning skal tilpasses de pårørendes behov. Kirkegård i Suessen.

De foreløbige resultater af en spørgeundersøgelse, der er igangsat og finansieret af bronzestøberiet Strassacker i Tyskland, peger på at der er et behov for en forandring på kirkegårdene.

Der er forsket i pårørendes behov for sorgbearbejdelse på tyske kirkegårde. En undersøgelse, som har stået på i godt et år, og som er finansieret af Strassacker koncernen. Det er i øvrigt almindeligt at private firmaer finansierer forskningsprojekter, selv om det er først og fremmest er det offentlige, som finansierer forskningsprojekterne i Tyskland.

Undersøgelsens formål

Formålet med undersøgelsen er, at få klarhed over hvilke følelser, de pårørende står med ved gravstedet, og hvilke gravstedstyper og kirkegårdsanlæg, der kan facilitere bear-

bejdningen af disse følelser; altså 'Gode steder for sjælen.' En af målsætningerne i bronzestøberiet Strassacker er, at kirkegårdskulturen skal fremmes og at kirkegårdskulturen skal formidles til alle, for at øge befolkningens bevidsthed om kirkegårdene.

Undersøgelsens primus motor og igangsætter er vicedirektør Günter Czasny, som har været ansat i over 40 år i firmaet. Han begyndte for over 20 år siden at beskæftige sig med sorgkulturen og har udgivet flere artikler og bøger om emnet.

I 2016 blev der nedsat en forskningsgruppe, bestående af fremtidsforskere, psykologer, sociologer og præster, tilknyttet Zukunftsinstitut GmbH Internationale Gesellschaft für Zukunfts- und Trendberatung. I foråret 2017 blev

besvarelsene fra de udsendte spørgeskemaer returneret til analyse, hvilket der arbejdes med frem til midten af 2018, hvorefter resultatet vil blive publiceret til offentligheden.

Tendenser

I de senere år, har der været en tendens i Tyskland - og også i Danmark - som tydeligt peger på en stigning i antallet af askespredninger over havet, samt urnenedsættelser i anonyme fællesgrave, græsarealer og skove.

I dagens Tyskland nedsættes ca. 40 % af urnerne i Friedwalds (skovkirkegårde). Friedwalds er skovområder, som private skovejere udlejer til kirkegårdsformål. I skoven kan man købe et træ og etablere et familiegravsted omkring det. Skovejerne har ført en effektiv marketingsstrategi, og publikum er blevet grebet af muligheden for at blive begravet i naturen. Men der er ofte stramme restriktioner i de forskellige Friedwalds, som betyder at de pårørende, efter ceremonien, bliver indhentet af virkeligheden. De blomster og hilsner, der bliver lagt på gravstedet, bliver fjernet effektivt igen, flere gange om dagen. Skovkirkegården kan ellers opfattes som den ultimative begravelsesmodel, der på én gang forener ønsket om anonymitet, med et fredfyldt, sidste hvilested. Men den kan ikke altid rumme de efterlades behov - og i Tyskland er en gravplads i en Friedwald også kun en mulighed for dem, der kan betale for det.

I Tyskland er kirkegården, som et afgrænset begravelsesområde med regelbegrænsninger, på mange måder blevet indhentet af tidens udvikling. I modsætning til Danmark, hører de fleste tyske kirkegårde under kommunerne. For mange restriktioner og en manglende opmærksomhed på udviklingstendenserne, har gjort kirkegårdene upopulære, og befolkningens modvilje mod at bruge kirkegården, eller en ubevidsthed om dens muligheder, har givet plads til mange private aktører på kirkegårdsområdet. Det er kun 5 % af befolkningen, som kirkegårdsforvaltningerne kommer i kontakt med i hverdagen. De resterende 95 %, har ikke dannet sig tanker om kirkegården, eller har nogen form for kontakt med kirkegårdene.

Undersøgelsen

Undersøgelsen viser, at en gammel tradition er ved at brydes. Den viser også, at det er vigtigt at de pårørende kan komme et sted hen, hvor de kan få lov til at udøve deres behov for sorgbearbejdning på en ordentlig måde, men at muligheden ikke altid findes og oftest bliver taget fra dem.

Kirkegården burde være det ideelle sted for sorgbearbejdningen; et sted hvor de pårørende kan få afløb for deres følelser og hvor der er fred og ro omkring dem.

Undersøgelsen afdækker et behov i befolkningen i Tyskland, men den kan også relateres til andre lande, herunder de nordiske lande.

Undersøgelsens grundlag er et antal mennesker, der indenfor de sidste 10 år har mistet en nær ven eller et familiemedlem; tilfældige mennesker i forskellige aldersgrupper, med 8 - 10 mennesker i hver gruppe. Grupperne er unge, midaldrende og ældre, mænd og kvinder. Det er umiddelbart kvinder, der beskæftiger sig mest med død og sorgbearbejdelse, idet kvinderne udtaler sig mest tydeligt om behovet for sorgbearbejdning.

Undersøgelsen kommer også med et bud på hvad der kan forbedres og hvad man skal undgå.

Foreløbige resultater

Mange kirkegårde har ikke rummet muligheden for at bearbejde selve sorgen, kun symptomerne på den. Der skal fremover være mulighed for at kunne kommunikere med den afdøde og at gennemføre sørgetiden på selve gravstedet. Eksempelvis ved hjælp af billeder fra oplevelser eller bestemte steder, der kan fremkalde stemninger.

Der er behov for tilpassede vedligeholdelsesaftaler, der på én gang imødekommer kirkegårdsforvaltningens regler omkring kirkegårdens og gravstedernes indretning, og de pårørende behov for sorgbearbejdning, som i øvrigt forandrer sig. En aftaleform, hvor vedligeholdelsen og indretningen af gravstedet er delt i et forhold, der er tilpasset de pårørendes behov for 'gøre noget' selv og forventningen om, at gravstedet altid ser 'vedligeholdt' ud.

Men det vigtigste er at kirkegården skal kunne tilbyde et terapeutisk rum og rolige omgivelser. Vi har alt hvad der skal til for at sørge, men vi mangler mulighederne for at udføre dem.

Tendensen skal vendes

Målet er at få befolkningens øjne op for kirkegården og dens muligheder igen, så den indser hvor vigtigt et sted, det er for sjælen. Ofte står kirkegården langt nede på listen over udflugtsmål. Nogle mennesker har svært ved at forholde sig til en stor sorg, blandt andet fordi de springer besøget på kirkegården over. Flere besøg på kirkegården, kunne måske betyde færre terapi besøg hos psykologer o.a.

Udfordringen er derfor at udvikle kirkegården til et rart sted, hvor man kan gå hen og samle sine tanker og besøge sine kære. ■

KIRKEGÅRDENS NYE ROLLE I EN HÆSBLÆSENDE TID

Af Michael Rohde-Petersen, mrp@dseurope.dk
Danske Stenhuggerier

Harald Niensens gravsted er anlagt på Ordrup kirkegård, nord for København. Forsiden er mindets offentlige udtryk mens bagsiden er familiens private historie. Foto: Michael Rohde-Petersen

Forandringens vinde blæser, også på landets kirkegårde. Fra vi var børn, har vi kendt kirkegården som et sted, der havde en stemning af evighed – men vi lever i en hæsblæsende tid, og i øjeblikket sker forandringerne på landets kirkegårde meget hurtigt.

Forandringerne skyldes til dels det nyligt indførte princip om fuld omkostningsdækning, hvilket har gjort det ganske dyrt for efterladte at få vedligeholdt et gravsted – men nok i lige så høj grad et generelt skifte i tidsånden, også når det gælder det sidste hvilested for vores slægtninge og venner.

Fokus på de efterladtes tab og savn

Skiftet ses for eksempel tydeligt i det tekster, vi som stenhuggere mejsler ind i sten. I forrige generation stod der typisk "Hvil i Fred" nederst på gravstenen. Nu er det almindeligt med "Elsket og savnet". Forskellen er større end ordene umiddelbart viser.

Tidligere generationers "Hvil i Fred" fokuserede på den afdøde – og ordene udtrykte de pårørendes ønske om, at deres kære ville få en sikker rejse ind i Guds himmel og et håb om, at Skt. Peter ikke havde noteret for meget i den store tunge bog, som kunne forhindre evig frelse.

Flere og flere vælger markante og meget individualiserede gravminde, som udtrykker essensen af den afdødes liv for de efterladte. Foto: Vagn Andersen

Når vi nu skriver "Elsket og savnet", handler det først og fremmest om de pårørendes tab, og ordene forholder sig til de efterlevendes situation: "Jeg elskede dig og jeg savner frygteligt, at du ikke er hos mig mere". Vi ser et skift fra bekymring om det hinsidige på dødes vegne – til en spejling de efterladtes følelser i det fortsatte liv.

Stigende individualisering

Forandringerne på kirkegårdene afspejler også et skift i, hvad vi anser for væsentligt og værdifuldt. I lokalsamfundet mødes vi ikke længere til højmesse om søndagen. Vi går dermed heller ikke ned gennem kirkegårdens stier mens vi hilser på dem vi kender – og derfor giver det ikke længere mening at opsætte gravmæler som markerer familiernes sociale status eller synliggør vores guds frygt for andre.

Efter det 20. århundredes 'demokratiseringsproces' på kirkegården, hvor alle gravsteder helst skulle være så ens som muligt og uden personlige kendetegn, ser vi nu en markant stigende individualisering. Den tidligere konformitet er for mange blevet afløst af frit valg på alle hylder, når gravstedet skal udformes. Nogle vælger discount, andre vil have plads på en skovkirkegård, og igen andre vælger markante og meget individualiserede gravsteder, som udtrykker essensen af den afdødes liv for de efterladte. Tendensen til individualiseringen, som vi ser så mange andre steder i vores samfund, er således også slået igennem på kirkegårdene. Men 200 års dansk kulturhistorie på kirkegården lader sig ikke knægte, blot fordi vores tro, levevis og værdier ændrer sig. Vi sætter fortsat gravminde. Det vil vi blive ved med at gøre, men nu af helt egne

og personlige grunde. Ja, vel laver det om på meget af det velkendte på kirkegården, som vi er mange, der holder af – men det åbner også for nye perspektiver og muligheder.

Kirkegården er et frirum

Man kunne gå så langt som at sige, at der aldrig har været større behov for kirkegårdene, end der er nu – her i vores hæsblæsende tid. For hvad er det, der sker, når vi mister en af vores kære? I arbejdslivet bliver vi målt på succesegenskaber som, at være effektive, hurtige og rationelle. Med når tabet og smerten melder sig, opdager vi, at disse egenskaber ikke kan bruges til ret meget.

Det peger på, at kirkegården både nu, og måske endnu mere i fremtiden, kan være et vigtigt værktøj for pårørende – for her er der et åbent og samtidig beskyttet rum, som giver efterladte mulighed for både at markere, mærke og bearbejde tabet og sorgen.

Fra man passerer den knirkende låge gennem den omkransende mur eller dige, er man i et frirum, hvor man uvilkårligt begynder at bevæge sig langsommere, hvor pulsen falder, og hvor sindet får mulighed for at åbne sig og på den måde finde plads til at rumme tabet og smerten og genfinde de gode minder. Man udvider og bearbejder sit farvel til den afdøde i en proces, som på mange måde minder om det, der sker i sorgterapi – men på kirkegården sker det inden for en kulturelt bæret form, uden at man behøver gøre det store ud af det, og også uden at man nødvendigvis behøver at tale højt om det. Når man igen forlader kirkegården, har man det bedre. "Jeg har været her og jeg har tænkt

på dig". Sorg gør ondt, men et gravsted gør godt.

Som kirkegårdens nye rolle her er beskrevet, ligger den i naturlig forlængelse af en interessant udvikling, som de seneste år har gjort sig gældende inden for Folkekirken, der tilbyder deltagelse i sorggrupper under ledelse af en præst. Der er inden for folkekirken nu 190 sådanne sorggrupper, hvilket er en stigning 52 pct. siden 2013. Der er tydeligvis et stort behov for sådanne initiativer.

Kirkegårdens muligheder skal italesættes

Formidlingen af de muligheder, som kirkegårdene giver i vores nye individualiserede tidsalder, sker ikke af sig selv. Det er en opgave, som skal løftes af både kirkegårdene, bedemændene, stenhuggerne og af folkekirken. Det skal italesættes og almengøres, at pårørende kan bruge kirkegården som en gør-det-selv metode til sorgbearbejdning – så de ikke ud fra effektivitet, hurtighed og rationalitet vælger løsninger som askespredning eller anonymitet, der aldrig kan omgøres, og som senere kan gøre dem ulykkelige og føre til stor fortrydelse. Set i et bredt kulturelt perspektiv, er det også en opgave at italesætte, at en vigtig del af vores fælles historie er, at afdødes og familiernes historie er at finde på de danske kirkegårde.

Der er behov for både kirkegårde og gravminder

Som stenhuggere er vores svar på udviklingen at fokusere på de pårørendes minder. Danske Stenhuggerier tilbyder over hele landet indendørs udstillinger, hvor pårørende kan hente inspiration til personlige og individuelle løsninger i dialog med dygtige fagfolk. Som håndværkere er vi glade for det øgede fokus på individualisering og specielle løsninger – især fordi vi selvfølgelig også bemærker tendensen til, at mange vælger 'mindst-muligt'-løsninger, hvilket ikke giver os de store håndværksmæssige udfordringer. Stenhuggeren er rykket tilbage til værkstedet og de pårørende, som ønsker det, har mulighed for at møde en engageret rådgiver, der er trænet i den vigtige samtale, som i sidste ende skal reflektere, hvem afdøde var på mindstedet.

Der er fortsat behov for kirkegårdene i Danmark, selv i den øgede konkurrence med virtuelle mindstedet på internet og flygtige ceremonier over det åbne hav. I fremtiden vil stenene – selv med den mere verdslige udformning, som mange af dem nu får – være med til at opfylde et fornemt og meningsfuldt formål: At hjælpe de pårørende videre og give den afdøde en ny placering i deres liv. ■

"Hver montering kommer med vores 'kundertilfredshedsgaranti' og jeg garanterer personligt for et professionelt udført stykke arbejde"
ANDREAS SUNDBOM
GRUNDLÆGGER OG EJER.

- Vi har sikret og monteret mere end 20.000 gravstene i Sverige.
- Vi har 4 fuldt udrustede biler, som kan sikre ca. 12-15 sten pr. dag pr. bil, i alt op til 60 sten om dagen.
- Hver sten bliver evalueret enkelvis, således at vi benytter den bedste og sikreste metode for den givne sten.
- Vi har de bedste priser på markedet.
- Vi giver 25 års garanti på udført arbejde.
- Vi har eget udstyr, der kan løfte sten op til 240cm i højden, med en vægt på op til 1500kg.
- Vi har sikret den største gravsten i Sverige, en 5m høj og 7500kg tung sten.
- Vi er eksperter i bevaringsværdige sten og mindesten.
- Faste priser på alt arbejde.
- Renovering af stakit, kæder og andre metal hegn yder vi også hvilket altid af højeste kvalitet og med de bedste priser.

Ring eller skriv til os for mere information.

Vi vil altid gerne komme forbi i en af vores service biler og vise hvordan vi arbejder.

Vi arbejder med Markdubbs metoden:

KONTAKT OS I DAG!

LISETTE JESPERSEN:
Sikkerhedskonsulent
Kontakt email: lisette@tryggsten.dk
50176663

ANDREAS SUNDBOM:
Ejer og Grundlægger
Kontakt email: andreas@tryggsten.dk
50198398

TWINCA CONTRACTOR

Twinca Contractor ES-800
Contractor ES-800 har sakselift og højtip. Det betyder, at du kan arbejde effektivt og spare både tid og penge. F.eks. kan du fylde en container eller et lad hele vejen rundt og undgå spild.

Kører på el
Autostyrtøj
Lastkapacitet op til 1000 kg.
Driftstid: op til 14 timer
Hastighed: 0-6 km/t

Vejl. udsalgs pris
74.900Dkk
ekskl. moms.

Kontakt
Dan-Sand
DSN AS • TLF: 96 56 41 00 • WWW.DANSAND.COM
for uforpligtende demonstration.

Twinca Contractor E-500
Contractor E-500 er en smal model med kun 80 cm i bredden, og lastkapacitet på 500 kg.

Kører på el
Autostyrtøj
Driftstid: 5 timer
Hastighed: 0-6 km/t

Vejl. udsalgs pris
52.900Dkk
ekskl. moms.

Alle vore maskiner er produceret i højeste kvalitet med lav vedligeholdelse og ergonomisk design.

RING 96 56 41 00

Alle priser er eks. moms og fragt. Forbehold for trykfejl & prisstigninger.

DSN AS
N. A. JENSENSVEJ 1,
TORNBY
9850 HIRTSHALS
WWW.DANSAND.COM

KIRKEGÅRDEN SOM TERAPEUTISK HAVE?

Tekst og foto af Anne Dorthe Vestergaard, adv@vegalandskab.dk og Anne Galmar, ag@vegalandskab.dk
VEGA landskab ApS

Eksempel på dobbelthække om små haverum. Hækkene skaber et privat lille sted, samtidig med at der er plads og rum til at færdes imellem haverne. VEGA landskabs bidrag til Verdensudstilling for havekunst 2013 i Jinzhou, Kina.

Artsrige og mere vildtvoksende omgivelser opleves som afstressende at færdes i. Både det flimrende lys igennem løvet og naturens egne lyde hjælper med til oplevelsen. Foto fra Skottegård.

Med det store fokus der i de senere år har været på haveterapi som behandlingsform, er det oplagt at se på kirkegården med de briller.

Kan man forestille sig at kirkegården kan gentænkes og måske nyindrettes på en måde, så den kan fungere som en form for haveterapi? Er der oplagte måder at udforme kirkegården så den, med viden om "helende haver", kan hjælpe både det enkelte menneske og samfundet som helhed med at forlige sig med død og sorg?

Det oplagte svar er JA – der findes mange fine og enkle designprincipper som skaber ro, tryghed og velvære, og som er oplagte at bringe ind på kirkegården. Men samtidig med at det enkelte menneske i en sorgproces kan have mange af de samme reaktioner, som ses i forbindelse med fx alvorlig stress, er det vigtigt at have for øje, at en sorgproces ikke kan sidestilles med et sygdomsforløb. Død, tab og sorg er ikke sygdom der

kan helbredes, men en naturlig del af livet. Men kirkegården kan blive det fælles rum, der gør at vi som samfund kan blive bedre til at rumme sorg – både egen og andres!

Have-terapi og terapi-haven

Haveterapi er i Sverige en anerkendt og endda tilskudsberettiget behandlingsform, siden 2001. I Danmark udføres p.t. forskning i emnet af Københavns Universitet, baseret på undersøgelser og resultater i terapihaven "Nacadia", anlagt i 2011.

Haveterapi udføres som udgangspunkt af terapeuter (ofte med sundhedsfaglig baggrund) i en terapihave, som er designet til at tilbyde de bedst mulige rammer. Der arbejdes både med aktiv og passiv involvering. Aktiv involvering inkluderer forskellige former for havearbejde og passiv involvering er typisk ophold, hvor den omgivende haves stimulans af sanserne giver ro. Haveterapien er derfor lige så meget 'væren' som 'gø-

ren'. Tidligt i terapiforløbet er patienten typisk blot til stede i haven og genopdager jordforbindelsen, og kan derfra gradvist vælge at deltage i aktiviteterne.

I designet tages hensyn til at patienterne magter forskellige grader af involvering og kan håndtere forskellige grader af 'krav' fra haven. Et naturpræget og mere vildtvoksende miljø opleves som mindre 'krævende' end den traditionelle have, hvor det indbyggede behov for lugning, klipning og anden pleje 'stiller krav' til patienten. Endelig er der igennem forskning fundet frem til at der i havedesignet til særligt stressramte patienter, foruden at rumme det vildtvoksende naturpræg, også skal opleves som artsrigt og trygt, med en tydelig afgrænsning.

Forståelse af sorgprocesser

Når erfaringerne fra terapihaverne skal bruges på kirkegården, er det vigtigt at de kobles sammen med den nyeste viden om sorgprocesser, og med forståelsen for, hvordan vi som samfund i dag forholder os til sorg eller netop ikke forholder os til den.

Vores forståelse af sorgproces er grundlagt helt tilbage i protestantismens opgør med den katolske dyrkelse af det følelsesmæssige bånd mellem efterladte og afdøde. Men ny forskning peger derimod på at en sorgproces ofte baserer sig på, at netop relationen mellem de levende og den døde nu skal finde en ny form. Frem for at dyrke forestillingen om "det endelige farvel" eller "at give slip" og forstå kronisk sorg som en sygdom, kan det istedet for ses som naturligt, at man som efterladt fastholder følelsesmæssige bånd til den afdøde, men i en anden form.

Som samfund hænger vi fast i den gamle forståelse af sorg som noget man 'kommer sig over', og derfor ikke taler om. Det kan derfor som efterladt virke meget svært når man mødes med spørgsmålet "er du kommet over det" eller der helt undlades at blive spurgt ind til, fordi man forventes at kunne give helt slip på de afdøde. Det er her at kirkegårdens rum, med tilføjelser fra haveterapien vil kunne tilbyde et sted for sorgen.

Fra berøringsangst til sanselighed

Det aktuelle arealoverskud på mange af landets kirkegårde giver os muligheden for at afprøve, hvad de grundlæggende elementer (trygt, artsrigt og vildtvoksende) fra haveterapien kan tilføje livet på kirkegården. Det er fx oplagt at bringe årstiderne mere ind og supplere den stedsegrønne beplantning med træer der blomstrer, sætter frugt og taber bladene. Men vi skal også mere overordnet stille spørgsmål til de 'store rammer'. Her er det oplagt at starte med adgangsforhold. Inviterer kirkegården indenfor eller er der kun en enkelt låge – som man kun går ind ad hvis man har et ærinde? Kan kirkegården få flere indgange og forbindes med vej- og stisy-

stemet udenfor og dermed blive et sted hvor sognet færdes i det daglige? At invitere indenfor på kirkegården er det første skridt i forhold til at ændre på forholdet til død og sorg.

Et andet tema er uderummenes indretning. Vi kender alle den trygge fornemmelse af at opholde os et sted 'med noget i ryggen'; lænet op af en mur eller et træ, eller skærmet af en hæk. På kirkegården er vi tydeligt skærmet fra omgivelserne med dige eller hegn, mens selve kirkegården kan være meget åben. De lave hække er tilpasset så de skærmer de døde – der ligger ned – mens man som levende kan opleve sig meget eksponeret når man står der, med hæk omkring anklerne. Gravstederne indbyder ikke til et stille ophold, men kun til et effektivt og kort besøg. Med haveterapiens termer er der ikke rum til 'passiv involvering', hvor man blot er til stede. I stedet sker der typisk en 'aktiv involvering', hvor man udfører et stykke "praktisk arbejde": lægger blomster, vander eller fjerner vissent løv.

Et enkelt eksperiment kunne derfor være at skabe nye rum med nye hække – høje nok til at de giver en tryk følelse, men ikke så høje at man ikke kan kigge over dem. Det kan fx være i form af smukke dobbelt-hække, så man kan bevæge sig uforstyrret imellem hækkene, på gravstedernes yderside uden at forstyrre dem der sidder inde. Så bliver gravstedet til et sted man kan opholde sig og bare være med sin sorg. Et rum der giver plads til de efterlades relation til den døde inde på kirkegården.

En anden måde at skabe nye muligheder på kirkegården er at arbejde med haveterapiens 'vildtvoksende' beplantning. På relativt små arealer kan der med den rette plantesammenhæng og plejeplan skabes fine små områder med "naturpræg" med stier og små opholdsrum, der tilsvarende terapihaverne danner ramme om den mere indadvendte tilstedeværelse. Ligesom hækkene kan en tæt og naturpræget beplantning bibringe en tryk fornemmelse af at være skærmet, uden at opleves som (pleje)krævende.

Endelig kan specifik viden om haven som stimulans give inspiration til at tænke kirkegården som en mere sanselig have: stærke dufte og farver i beplantningen, forskelligt underlag at bevæge sig på og muligheden for at bruge kroppen forskelligt, er elementer der hver især trænger igennem sanserne og gør godt i sindet.

Mulighederne er mange og behovet for gode steder for sorg synes at være stigende. Og her kan kirkegården få en ny og vedkommende rolle at spille i fremtiden. Med det rette design og en langsigtet strategi, kan kirkegårdens rammer og beplantning forvandles til et sorglindrende sted for det enkelte menneske og for samfund og sogn som helhed. ■

REJNSTRUP
GRAVEKASSER
ENTREPRENÖRMATERIEL
www.regr.dk

Afstivning til kirkegårde

REJNSTRUP har på opfordring og i samarbejde med forskellige kirkegårde, valgt at importere denne type afstivning specielt til kirkegårde.

Ofte er det pladsmangel, samt vægt problemer som gør en traditionel gravekasse ikke kan benyttes.

Dette afstivnings system, udmærker sig ved at være utrolig let, og yderst nemt at håndtere.

Længde på siderne: 230 cm.
Højde på sider: 30cm.

Ende-gavlene er med teleskopisk udtræk, og spindel system fra 60-100 cm.

Afstivnings systemet kan fås med skridsikre pynte plader rundt om graven.

RING på tlf: 42 94 85 86 og få mere information.

Digital gravkarta från Sweco

Sweco Civil AB, Mätningsteknik i Falun-Gävle, har sedan slutet av 1980-talet specialiserat sig på att upprätta digitala gravkartor. Vi har utfört detta åt ett stort antal kyrkogårdsförvaltningar och församlingar runt om i Sverige vilket innebär att vi har stor erfarenhet av gravkartläggning.

UAS (obemannat luftfartyg)
Högupplösta flygbilder görs om till skalriktiga ortofoton.

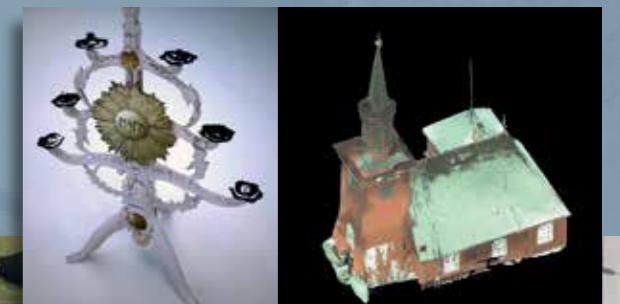
Ortofoto
Högupplöst skalriktig flygbild.

Stereokartering
Kartering ur flygbilder av alla synliga objekt så att en baskarta erhålls.

3D-Skanning

av kyrkobyggnader och föremål för 3D visning och dokumentation. 3D-skanning av kyrkobyggnader används för framtagning av bl a planritningar, 3D-modell, TruView (3D-foto). Lämpligt vid t. ex. ombyggnation, tillbyggnation eller dokumentation.

- Koppling mot gravboken
- Ledningskartor
- Arbetsplanering
- Arbetsvolymmätning
- Trädvårdsplaner
- Nyanläggning och projektering
- Orienteringstavlur

Sweco Civil AB Falun

Kontaktpersoner:

Ewa Lissel
ewa.lissel@sweco.se
+46 72-519 17 55

Bo Dicksved
bo.dicksved@sweco.se
+46 70-571 91 33

TILBAGE TIL NATUREN

Af Jens Dejgaard Jensen, jdj@skk.dk
Kirkegårdsleder i Silkeborg, medlem af Foreningen for Kirkegårdskulturs bestyrelse

Ved indgangen til skovkirkegården i Silkeborg kan navne på afdøde sættes på "skovmuren". Det er også her de pårørende må lægge blomster og andet pynt. I baggrunden ses skovafdelingen.

"Skov og naturpræg er en mega-trend, når kirkegårde foretager ændringer i disse år", udtalte en landskabsarkitekt på Foreningen for Kirkegårdskulturs årsmøde i 2016. KIRKEGÅRDEN beskriver to eksempler.

Nye kirkegårdsarealer i etablerede skovområder er der stor interesse for i disse år – måske med inspiration fra Tyskland, hvor skovkirkegårde er talrige, på www.naturbestattung-online.de er der mere end 300 adresser på skovkirkegårde.

Et velkendt eksempel i Skandinavien er Skogskyrkogården i Stockholm, udført af Gunnar Asplund og Sigurd Lewerentz 1915-1940.

I Danmark har Silkeborg, Farum, Herfølge og Odense Kir-

kegårde indenfor de senere år åbnet for urnenedsættelser i etablerede skovområder, dog uden gravminde på selve gravstedet. Høsterkøb (fra 1933) og Juelsminde (fra 1995) er eksempler på skovkirkegårde i etableret skov, hvor det også er muligt at opstille gravsten.

Silkeborg Kirkegård ejer ca. 4 ha fredskov, med beliggenhed umiddelbart ved det øvrige kirkegårdsareal. I udviklingsplanen fra 2008 indgik skoven som en mulighed for urnebegravelser.

I de næste år arbejdede kirkegårdsbestyrelsen videre på planerne sammen med Wad Landskabsarkitekter. I maj 2014 blev den nye skovkirkegård indviet og de første 3 urner begravet.

Klitkirkegården i Lyngvig er projekteret af Møller og Fauerskov Landskabsarkitekter – de rå betonstier og indhegning af egepalisader passer godt til det forblæste og åbne landskab.

I det følgende beskriver jeg skovkirkegården i Silkeborg nærmere, samt skovens indflydelse på borgernes valg af gravsted.

Skovafdelingen i Silkeborg har naturpræg

Det er vigtigt, at Silkeborg Kirkegårds skovafdeling fastholder naturpræget. Det er en erfaring, jeg har efter samtaler med et bredt udsnit af de ca. 180 familier, som indtil nu har ladet en urne begrave i skoven.

Før myndighedsbehandlingen af ansøgningen om at benytte skoven til urnebegravelser, var det et ønske, at det skulle være muligt at sætte gravminder på gravstederne i skoven. Imidlertid blev det gjort klart, at det ville vanskeliggøre sagens gang, fordi i en offentligt ejet fredskov skal publikum have uhindret adgang . . . underforstået, at gravsten dæmper folks lyst til at gå frit rundt i skoven.

Bestyrelsen valgte derfor at unklade dette i ansøgningen om brug af skoven til urnebegravelser – med den bagtanke, at det var vigtigst at komme i gang, og dernæst ansøge om muligheden for gravsteder markeret med gravsten.

Kirkegårdsbestyrelsen fandt det vigtigt og rigtigt, at når vi begraver en af vore døde, bør der være mulighed for en eller anden form for minde. Løsningen blev en mindeplads med mulighed for at sætte navn på en sten ved indgangen.

Efterfølgende er det blevet klart for kirkegårdsbestyrelsen, at muligheden for at opstille gravsten, om end de er aldrig så naturlige og lidt tilhuggede, så ville de udfordre skovafdelingens vigtigste aktiv: Skovens autencitet.

At det er naturen, der er det store aktiv hører jeg ofte – muligvis er det også silkeborgensernes glæde og stolthed over skovene og søerne omkring byen, som har betydning for valget af gravsted i skoven.

Indflydelse på gravstedsvalg

Når en ny gravstedstype introduceres, vil det påvirke valget af andre gravstedstyper. I tabellen er valget af gravstedstyper før og efter skovens introduktion vist. Skovkirkegården har også tiltrukket brugere, som ikke hører til kirkegårdens normale opland – det er dog kun ganske få procent af de begravede.

Gravstedsvalg før og efter Skovkirkegårdens indvielse, angivet i %	2013	Perioden 23/5-2014 til 15/8-2016
Eksisterende gravsted, alle typer	29,8	31,7
Skovkirkegård	0	21,8
Fællesplæne, anonym	34,7	19,4
Plænegravsted, flere varianter	26,5	16,7
Traditionelt gravsted	8	8,3
Kolumbarium	1	2,1
I alt	100%	100%
% kister	9	10
% urner	91	90

Skovens betydning for gravstedsvalget er markant. Tilgangen til fællesplæne er næsten halveret, og en tredjedel af de, der tidligere valgte en eller anden form for plænegravsted med mindsten, vælger skoven. Valget af traditionelle gravsteder er uberørt af skoven.

Kirkegård ved Jyllands vestkyst

Lyngvig kirkegård, beliggende få 100 m fra Vesterhavet på Holmslands klit, fik i 2012 en ny afdeling med gravsteder direkte i klitter med hjelme, revling, lyng og lignende karakterplanter for klitterne på vestkysten. Kirkegården er en del af en trend mod mere naturnære begravelsesformer.

Den grå klit

Er en naturtype, som findes på sandklitterne bag klitterne nærmest ved havet – her er mikroklimaet en smule venligere, sandflugten knap så bidsig, og med tiden ses også en smule humus i sandet. Plantesamfundet består af hjelme, sandstar, sandskæg, engelsød, lyng, revling, rensdyrlav og andre nøjsomme planter. Ved Lyngvig kirkegård lå denne naturtype i et område lige op til kirkegården – og det er en naturtype som det givetvis vil være meget vanskelig at etablere fra bunden. Og det er ofte meget synligt, når man

forsøger at efterligne natur – den ægte vares autenticitet er svær at opnå.

De eneste anlægsarbejder er en passende indhegning og stier. Her er stierne støbte betonstier, der minder om molerne ude i havstokken. Indhegningen er palisadehegn af kløvede egestolper, som også spiller fint sammen med anlægget. Den egentlige udfordring bliver at fastholde klitheden: hvad sker der, når der er mange gravsteder og meget færdsel? Derfor er gravstedernes placering i landskabet vigtig. De mest kuperede/utilgængelige områder bruges ikke til gravsteder, og kun de mest plane områder benyttes til kistebegravelse. De urørte områder vil afbalancere og fastholde naturpræget. Ligeledes er vedtægten vigtig: der er forbud mod at plante blomster/buske på gravstederne, kun buketter/kranse er tilladt.

I klitkirkegårdens første 3 år valgte 16 % begravelse her.

Litteratur:

- Foreningen for Kirkegårdskulturs årsskrifter: Kirkegårdskultur 2012-13 og Kirkegårdskultur 2016-17.
- Kirkegården nr. 1, 2016. ■

ANNESTAUSHOLM

Landskabsarkitekter

Skovafsnit på kirkegård

Kirkegårde

- Helhedsplaner, udviklingsplaner og driftsplaner

Kontakt os for en uforpligtende samtale

www.annestausholm.dk

Tlf. 46 40 27 71 - afs@annestausholm.dk

Transportere el – benzin – diesel
250 – 1200 kg lastevne

Vacuumsuger flere modeller

NICODAN

Nicodan Teknik Aps Lysemosen 25, DK – 8600 Silkeborg
Tlf 8757 2055 www.nicodan.dk info@nicodan.dk

Dan Sand

DIN TOTALLEVERANDØR AF KIRKE- OG KIRKEGÅRDSARTIKLER

BEKLÆDNING

RENGØRING OG VEDLIGEHOLDELSE

KIRKEEFFEKTER

REDSKABER OG VÆRKTØJ

LYS, VIN OG BRØD

MASKINER OG TILBEHØR

BEGRAVELSESEFFEKTER

GRANIT SAND OG JORDPRODUKTER

KIRKEGÅRDEN

GLATFØREBEKÆMPELSE

TAVLER OG SKILTE

TLF. 96 56 41 00
EMAIL. INFO@DANSAND.COM
WWW.DANSAND.COM

KIRKEGÅRD FOR ALLE

Af Hanne Ertbølle Gerken, hg@ribekirkegaard.dk
Kirkegårdsleder, Ribe Kirkegårde

Vi har lavet 'Den hemmelige sti' for at mennesker der kommer forbi, kan få en anderledes oplevelse i stedet for at gå på de lige grusstier. Når man går på den hemmelige sti, kommer man igennem en del forskellige afdelinger, som har forskellige udtryk.

”En kirkegård skal afspejle det liv der leves udenfor hækken og ikke det liv vi levede år tilbage, for så går vi i stykker. Ved at acceptere at nye tider er kommet for kirkegårdene, kan vi begynde at skabe fantastiske områder som appellerer til nutiden”.

Jeg blev ringet op af en gravstedsejer og dermed også en besøgende på kirkegården, som var meget vred og ked af det. Vi havde lavet hendes kirkegård om, så der nu var hemmelige stier, kunstværk, bier, madpakkehuse, fortællergynges osv. Og især den hemmelige sti var hun meget fortørnet over, for som hun fortalte mig, så lagde ordet hemmelig nemlig op til at børn og unge mennesker fik smag for at komme på kirkegården, og at hun allerede havde mødt unge mennesker som sad på en bænk og drak en øl. Jeg spurgte ind til om de unge mennesker havde gjort noget, sagt noget eller generet hende. Det havde de ikke, men derfor skulle de ikke være der, i hvert fald ikke på denne måde. Og fortællergyngen, hvad var det nu for noget pjat, skulle vi nu også have gynges og karruseller på kirkegården.

Jeg forsøgte at fortælle, at det var for at vi gerne vil lægge op til, at der på kirkegården kan fortælles historier, fordi det måske ikke blev gjort så meget mere. Ja hun kunne i hvert fald sagtens fortælle historie, uden en gynges. Hun sluttede med at sige, at hvis alt dette kom på hendes kirkegård, så meldte hun sig ud af folkekirken.

Kirkegårdskultur i opbrud

Jeg har tænkt rigtig meget over denne samtale. Og samtalen har sat mange ting endnu mere på plads i mit hoved; om hvorfor vi ændrer vores kirkegårde og hvorfor vi skal.

I disse år sker der et stort skred på alle landets kirkegårde. Vi nedlægger gravsteder som aldrig før og familiegravstederne bliver erstattet af små urnegravpladser. Hvor familiegravstederne førhen var i familiers eje i generationer, fordi der hvor vi levede vores liv, blev vi også begravet, er der nu opbrud i familierne: Fordi vi flytter, fordi vi bliver skilt, og igen flytter, vores børn flytter til alle verdenshjørner og derfor bliver vores

Der er opstillet kunst, insekthuse og bistader på kirkegården – og man kan købe honning, der er høstet på Ribe kirkes jorder.

forhold til det sted vi skal begraves/nedlægges, ikke længere set som hjem, men bare som et sted. Et sted som vi ikke længere har et forhold til. Vi har mistet kontakten. Mange siger også ”Vi vil jo ikke lægge børnene til last, så vi skal bare have et lille sted eller sættes ned i et anonymt gravsted”

Samtidig med at vi mister forholdet til gravstedet, som nu ikke fortæller historie længere, om hvem vi er, hvad vi gjorde og af hvilken familie vi kom, men blot er blevet til en lille plet, er vi derved også ved at miste noget af den ellers helt særlige og unikke kirkegårdskultur som vi har i Danmark.

Hvis man spørger ud i landskabet, er de fleste dog nok stadig enige om at kirkegårdene skal bevares. Men hvorfor bevare noget som vi har mistet interessen for, er jeg fristet til at spørge? Eller er kirkegårdene og gravstedet noget der bare skal være der, men som vi bare ikke har et forhold til længere? Er det en kultur vi har glemt og har vi helt mistet den?

Jeg kan også være fristet til at spørge om os, der er sat til at varetage kirkegårdene, har vi sovet i timen? Har vi ikke lyttet nok? Har vi set kirkegårdene som var de til for os og ikke til for de, der har brug for dem?

Et nyt forhold til kirkegården

Hvis jeg vender tilbage til den refererede samtale, jeg havde med en gravstedsejer, så tænker jeg alligevel at der er håb for vores kirkegårde.

For når jeg hører hvad det er hun siger, fortæller hun faktisk kirkegårdens historie. En historie hvor hun fortæller hvordan kirkegården og forholdet til gravstedet har været, at hun ikke behøver alt det nye for at have et forhold, samtidig fortæller hun også at en ny generation og et nyt forhold til kirkegården er på vej. Med det pulserende liv vi lever, kommer det gamle forhold ikke tilbage, men der kan opstå nyt. En ny måde at have og anskue kirkegårde og gravsteder på. Og vi skal være klar. Os som varetager kirkegården. Klar på at være åbne for at kirkegårdene skal være

begravelsessted for alle, ja det skal være til alle tider, men vi skal også kunne andet. For ved at acceptere at nye tider er kommet for kirkegårdene, kan vi begynde at skabe fantastiske områder som appellerer til nutiden. Vi skal være lydhøre og parate til at forandre os, vores indstilling og kirkegårdene til det som menneskerne, der kommer på kirkegårdene gerne vil have.

Og det som gravstedets ejeren fortalte, at unge mennesker er begyndt at komme på kirkegården, fortæller mig at vi er på den rigtige vej. Ved at unge mennesker færdes på kirkegården, vil de ikke kunne undgå at opleve stemningen og at det er en begravelsesplads. De vil måske lige nu, hvis vi spurgte dem, fortælle at det at det er begravelsesplads, ikke betyder så meget for dem, at det måske bare er et rart sted, og et sted hvor de kan være i fred (Det er det vi med andre ord kalder et fredeligt sted). Men ved at de opholder sig der, vil det uomtvisteligt sætte et aftryk i dem at det er en kirkegård. Det bliver en del af deres liv, at de er beviste om at kirkegårde findes og de byder på noget.

En ny kirkegårdskultur

Hvis vi kan få mennesker til at sætte sig på fortælleryngen og fortælle historie, vise at muligheden for at sidde lidt ved et smukt kunstværk og tænke, hvad man nu har brug for at tænke, er til stede, at man kan spise en madpakke i madpakkehuset sammen, når man enten er ved mormors grav eller bare er på tur for se lidt på bierne og blomsterne og derefter går en tur på den hemmelige sti, så man kommer rundt på hele området og oplever hvad en kirkegård er, og kan byde på, ja så har vi virkelig opnået meget. Vi er med andre ord med til at skabe en ny kirkegårdskultur som passer ind i nutiden. Samtidig gør vi også noget for at mindske den berøringsangst, der florerer for døden og kirkegårde.

En kirkegård skal afspejle det liv der leves udenfor hækken og ikke det liv vi levede år tilbage, for så går vi i stykker, ja lidt som vi allerede er. Derfor er det vigtigt at samle kræfterne og stumperne på en ny måde, til en ny virkelighed for kirkegården.

Mod til forandringer

Med de ændrede tider for kirkegården kræver det fremsyn, planlægning, mod og samarbejde. Disse elementer er vejen frem. Fremsyn for at kunne se og forestille sig hvad der vil ske fremad med vores kirkegårdskultur og vores syn på samme. Planlægning af hvad vi vil have til at ske på vore kirkegårde for at løfte det vi ser der kommer til at ske i fremtiden. Mod til at turde skabe forandringerne.

Og endelig samarbejde. Samarbejdet mellem menighedsråd og ansatte, men så sandelig også samarbejdet mellem kirkegårdene, for at kunne løfte opgaverne for de midler vi har fået stillet til rådighed. Der er et slogan der ofte bliver benyttet politisk inden for det kirkelige landskab "Mere kirke for pengene". Her menes at der skal skrues op for kirken og dens aktiviteter og ned for andet, især er der øje på kirkegårdene. Jeg vil tillade mig at bruge det samme slogan med lidt andre ord: "Mere kirkegård for pengene". For ved samarbejde, på kryds og tværs af sogne, faggrænser og kirkegårdene imellem, tror jeg på at for de samme penge vi har fået tildelt, kan vi få endnu mere frodige, smukke, oplevelsesrige og kulturrige kirkegårde end vi har nu. Og derved også mere Kirke for pengene. Vore kirkegårde har så meget at byde på. Og vil kunne tilbyde så meget. Vi skal bare kunne se det, arbejde med ideerne og turde gøre det. For, som det siges i en reklame for fakta-butikkerne, "Vi vil så gerne ha' du blir' lidt længere"

Kirkegård for alle

For at runde af, vender jeg tilbage til gravstedsejersens ord om at det er hendes kirkegård. Ja det er det, men det er også for alle andre. Og hvis vi bare fortsætter som vi plejer, vil vi opleve en kirkegård, hvor ingen mere har lyst til at komme på besøg eller opholde sig. Vi skal være kirkegård for alle, de døde have som den kaldes, men især for de levende og dermed også de levendes have. ■

Udviklingsplan

Fortælleryngen og madpakkehuset er stadig kun på tegnebrættet, men er en del af den udviklingsplan for Ribe Ny Kirkegård, som er udarbejdet i samarbejde med landskabsarkitekt Signe Moos.

I år – Reformationsåret – arbejdes der bl.a. med Luthers Allé: En allé af æbletræer, der plantes ud fra Luthers ord: "Selvom verden går under i morgen, skal du plante et æbletræ i dag". Der skal laves en sti mellem æbletræerne og langs stien skal opsættes skilte med Luthers teser og citater. Arbejdet skal udføres sammen med borgere, gravere og børn.

Norcar DK

tlf. 9621 9020

Den perfekte hjælper på kirkegården:

Norcar 755

- Knækstyret
- Har ekstremt snæver venderadius
- Konstrueret med henblik på ergonomi og sikkerhed
- Alle funktioner styres fra et joystick
- Minimal belastning af underlaget
- Smidig i trange omgivelser
- 4-hjulstrukket
- 20 hK Kubota dieselmotor
- Lav egenvægt
- Stort redskabsprogram, bla. Løvsuger - Gangriver - Gravsstenstang m.m.

Læs mere på www.norcar.com

norcar

Ring for nærmere info eller demo af maskinen.

Professionel rod-, stød- og stubfræsning gennem 34 år

Hækfræsning

er et af vore mest efterspurgte fræseprodukter når man skånsomt og effektivt vil fjerne rødderne fra et vildvokset buskads eller en gammel hæk.

Hasselholm AB - Box 263 - SE-441 25 Alingsås
Tel. +46 (0)322-502 90 Fax +46 (0)322-551 80 -
www.hasselholm.se - info@hasselholm.se
Vort gratisnummer: 80 88 12 16

IHI minigravere

Salg - service - reservedele

Japansk kvalitet

IHI 12VXE

- 1260 kg
- Motor 13 HK
- Udskydelige bæltter 870/1130 mm

Servo Control joystick

Vagn Hansen · mobil 23678844 (Syddjylland)
Julius Bjerg · mobil 40332661 (resten af Danmark)

Brdr. Holst Sørensen A/S · tlf. 76884400 · www.bhsribe.dk

DISRUPT ELLER DØ!

Tekst og foto af civiløkonom Søren Egemar Knudsen, egemar.knudsen@email.dk
Skolebestyrelsesformand - bestyrelsesmedlem og frivillig leder, FDF Roskilde -
blogger på www.facebook.dk/efterladt

"Det er herinde, der gælder særlige regler og regulativer for indretningen – og det er her, der hviler en særlig stemning og et uskreven kodeks for adfærd, som jeg slet ikke er trænet i."

"Jeg har opsat en bænk, så alle besøgende har et sted at sidde (bag hækken), når de kigger forbi, og jeg har lagt lys og tændstikker bag gravstenen så alle besøgende kan tænde et lys."

"Siden dagen i september 2015 hvor min kone og mine tre børns mor blev stedt "til hvile" ved en jordfæstelse, har det stået klart for mig at her - på livets sidste parkeringsplads - føler jeg mig utilpas."

Disrupt eller Dø!

en guide til din digitale ledelsesudfordring – af Tune Hein & Thomas Honoré

"Det er hverken den stærkeste eller klogeste, der vil overleve, men den, som er bedst til at tilpasse sig forandringerne".

Alec Ross – teknologipolitisk ekspert og tidl. Innovationsrådgiver for Hillary Clinton

(På det kommunalpolitiske topmøde marts 2017 i Aalborg om hvordan man fremtidssikrer skoleelever.)

Adskillige gange har jeg haft disse sætninger i hovedet,

når jeg har åbnet lågen ind til Østre Kirkegård i Roskilde, hvor min kone, Helle, er begravet og hvor min mors, Ritas, urne er nedsat.

Et ikke-eksisterende fællesskab

Siden dagen i september 2015 hvor min kone og mine tre børns mor blev stedt "til hvile" ved en jordfæstelse, har det stået klart for mig at her - på livets sidste parkeringsplads - føler jeg mig utilpas.

Det er ikke ubehaget ved sorgen og tankerne på de glade minder fra det levede liv, når jeg åbner lågen – men det er påmindelsen om, at jeg nu træder ind i et ikke-eksisterende fællesskab af efterladte, der forsøger at skjule deres største sorg hen over de lavt-klippede grønne hække. Det er herinde, der gælder særlige regler og regulativer for

"Når jeg kommer med mine børn på kirkegården, viser det sig i løbet af få minutter, at her mangler jeg 'udstyr i rygsækken'. Jeg har ingen erfaring, kultur eller skikke at kunne vise og videregive til mine børn."

indretningen – og det er her, der hviler en særlig stemning og et uskreven kodeks for adfærd, som jeg slet ikke er trænet i.

Når jeg kommer med mine børn på kirkegården, viser det sig i løbet af få minutter, at her mangler jeg "udstyr i rygsækken". Jeg har ingen erfaring, kultur eller skikke at kunne vise og videregive til mine børn. Ved hvert besøg ved graven, har vi efter få minutter tændt et par lys og sat blomster, hvis årstiden vel at mærke tillader det.

Og dér står vi så....

En far i sin bedste alder med tre børn – ude af stand til at gøre noget fornuftigt. Min yngste søn på 8 år tager hurtigt over og spørger hver gang "Hvad skal vi nu?" – "Hvornår skal vi hjem?" – "Hvorfor står vi her?" - "Er mor et skelet nu?"

Jeg har bestræbt mig på, at vores besøg skal vare lidt længere, og har derfor provianteret hjemmefra med slik eller is. Men det er en stakket frist.

Jeg kan mærke, at en moderne familie som min, hvor alle er "online" det meste af døgnet – ikke kan finde ud af at stå i samlet trop og stirre på mors gravsten. Det holder i to minutter – og så skal vi videre...

Et par gange har andre "uvedkommende" stået ved gravstedet, når vi er kommet for at besøge "vores mor". Det har afstedkommet en nærmest pinlig adfærd for både dem og os... for nu kommer "det sårede kronstyr" med sine kalve. I hast får alle parter drejet hver til sit og forsøger at tage misforståede hensyn til hinanden. Sorgen er noget vi bærer med anstand – og vi vil gerne holde den privat, og tilskuerne er nysgerrige, men vil dog ikke fanges på det forkerte ben.

Kirkegården savner ugenerte "rum"

Jeg undrer mig derfor ofte over, hvorfor alle kirkegårde skal holdes i nedklippet tilstand, som var vi trådt ind i Legoland.

Jeg savner, at jeg med min egen og mine børns sorg kan opholde os ugenert, men det lader regulativerne og gamle traditioner ikke muligt. Jeg undrer mig ofte over, at man ikke får arbejdet med "rum" på kirkegården, så de sørgende kan vælge et diskret sted, hvis sorgen bliver for stor og tårerne for mange. Det er anstrengende at skulle være sørgende anstændig! Så bliver man hellere væk!

Kirkegården kan bruges mere aktivt

Som frivillig i FDF har jeg ofte haft børn med på "studiebesøg" på kirkegården. Nu kommer jeg der jævnligt med

"Jeg kan mærke, at en moderne familie som min, hvor alle er "online" det meste af døgnet – ikke kan finde ud af at stå i samlet trop og stirre på mors gravsten. Det holder i to minutter – og så skal vi videre..."

mine egne børn.

Børn er impulsive og umiddelbare, og der er mange spørgsmål fra børnene, som vi voksne burde tænke over mere end én gang. Børn er objektive vidner til livet, og de spørger om alt det, som vi andre kun tør tænke.

At kunne rumme sorgen er for børn ikke at stå stille og kigge på en sten, der er indhugget med bogstaver, som vi har gjort siden middelalderen. Børns sorg kræver aktiv handling.

Vi savner et rum på kirkegården, der er indrettet med en vippe, nogle gynger, nogle sjove små legeredskaber etc. Jeg savner et "rum" på kirkegården forsynet med caféborde og –stole, hvor det var muligt at trække en kop kaffe eller varm chokolade. Måske man sågar kunne købe en is om sommeren.

En kop kaffe er altid "isbryder" i forholdet mellem men-

nesker. To caféstole og en købt eller medbragt kop kaffe kunne også sætte ældre efterladte i forbindelse med hinanden, og måske være mødet med dét menneske, som var det eneste man talte med den dag.

At arbejde med forskellige "rum" på kirkegården kunne gøre kirkegården et levende aktiv. Samtalen om døden, starter i det øjeblik, vi bringer børn ind på kirkegården. Derfor skal kirkegården kende sin besøgstid og følge med udviklingen og gøre noget aktivt for børn og unge. Det er for mig bedrøveligt, at vi stadig driver kirkegårde, som det blev gjort for hundredevis af år siden. Flere og flere går i en bue uden om kirkegården, nogle fravælger begravelsen med afsæt i ateisme og ønsker asken spredt for alle vinde – og vi der har en aktiv gravplads – ønsker helst at tænde et lys til minde om afdøde derhjemme.

Kirkegården skal være tilgængelig – altid...

Det moderne menneske arbejder langt fra hjemmet i dag

"I seks – syv måneder om året er vi kun hjemme, når mørket har indfundet sig. Det er derfor ubegribeligt, at man skal famle sig frem i mørket med lommelygter og et meget utrygt barn – for at få styr på sin sorteste samvittighed midt i sorgen – nemlig at få tændt et lys for afdøde på graven."

– vi er pendlere, og vi er i seks – syv måneder om året kun hjemme, når mørket har indfundet sig. Det er derfor ubegribeligt, at man skal famle sig frem i mørket med lommelygter og et meget utrygt barn – for at få styr på sin sorteste samvittighed midt i sorgen – nemlig at få tændt et lys for afdøde på graven.

Den teknologiske udvikling har givet os solceller, så det vil være en gave for os yngre mennesker, at kirkegården fik fokus på betjeningen af deres kerne-målgruppe, der ofte har behov for at komme efter solnedgang. Jeg tror, mange kirkegårdsbestyrelser glemmer, at vi er mange yngre efterladte, der har både børn, ægtefæller og forældre liggende på gravsteder, som vi ønsker at besøge på mange tidspunkter af dagen og på alle tider af året. Jeg anerkender, at der er stor forskel på at drive kirkegård i de små landsbyer i modsætning til storbyerne. Men uanset hvor vi befinder os, så har teknologien gjort sit indtog for alvor.

Kirkegården skal give rum til et socialt liv

Mindet.dk – Mindesider på Facebook.dk – Afdøde.dk og

andre digitale platforme kommer til at få enorm betydning. For os der bor langt fra kirkegården og som pendler til/fra arbejde vil hellere tænde et lys på Mindet.dk – end vi vil stå blandt lavt klippede hække – skjule vore tårer og savn – forsøge at undgå at vore unge kommer dér, for de er jo bare til irritation med deres "løben rundt" og deres Pokémons.

Hvis kirkegården ikke fremover vil sælge en oplevelse – tage aktivt del i at få skabt et socialt liv på kirkegården, så kan vi "brugere" (kunder!!) sagtens skabe liv via de sociale medier.

Det huer mig ikke, for jeg er stor tilhænger af den danske historie og kultur. Men jeg ser skriften på væggen og står som enkemand med ryggen mod væggen i forholdet til mine børn og kulturgabet.

Det er nemlig så fint sagt af Alec Ross, at dette handler ikke om at vide bedst – men det gælder om at være dér, hvor mennesket har brug for os (frit oversat).

Kirkegården skal være levende

Kirkegårdens rolle i 2017 er ikke at klippe hække – men at få skabt rum til at møde de efterladte, som så gerne vil komme – men for hvem kirkegårdskulturen er blevet uforståelig. Da vi var børn, kom vi nemlig ikke på kirkegården, for det er jo den slags vi undgik – og vi talte ikke om den. Jeg har aktivt forsøgt at skabe rum for samvær ved at medbringe spiselige ting til mine børn og jeg.

- Jeg har på "vores mors" fødselsdag oprettet en Facebook-begivenhed, hvor alle kunne komme til ispisning ved graven. 45 personer dukkede op og flere Facebook-brugere tilkendegav, at det ville de egentlig gerne deltage i for at fejre idéen, skønt de ikke havde kendt min kone.
- Jeg har inviteret en god ven med til deling af en rigtig gravøl, som i dag produceres af Mikkeler på vegne af en nytænkende bedekvinde.
- Jeg har opsat en bænk, så alle besøgende har et sted at sidde (bag hækken), når de kigger forbi
- Jeg har lagt lys og tændstikker bag gravstenen så alle besøgende kan tænde et lys.
- Jeg har tænkt alvorligt over, hvorfor Allehelgens Dag ikke er en festdag på kirkegården – og ikke en dag hvor kirkegårdene ligger øde hen.

Jeg tænker, at vi i fællesskab skal "tage skeen i den anden hånd" og få livet tilbage blandt de døde – for det er i det selskab, at vi erkender døden, og med det afsæt kan give livet værdi og dimension. Se dét er kirkegårdens rolle! ■

KIRKEGÅRDE FOR DYR OG MENNESKER

Af Jens Zorn Thorsen,
jeztho@gmail.com

Man siger ofte, at hunden er menneskets bedste ven. De pelsede venner er utrolig populære, og mange anser dem som en del af familien. Men vil vi også begravnes sammen med vores pelsede væbnere?

Muligheden er til stede – men ikke i Danmark

Fælles gravsteder for dyr og mennesker kan bl.a. lade sig gøre i Tyskland, hvor der er flere private aktører på kirkegårdsområdet. Deutsche Friedhofsgesellschaft driver 15 kirkegårde i Tyskland - og på 2 af dem, 'Unser Hafen' i Koblenz og Essen, er der åbnet op for at dyr og mennesker kan nedsættes i det samme gravsted. Forudsætningen er her, at menneske og dyr skal kremeres adskilt – og at dyrenes askeurner først kan nedsættes i gravstedet, når dyreejerens urne skal nedsættes. Man kan altså ikke erhverve et gravsted, der udelukkende skal bruges til nedsættelse af urner med dyrenes aske.

Den tyske lovgivning giver mulighed for at dyr og menneske kan nedsættes i samme grav, hvis både dyr og menneske bliver kremeret: De jordiske rester af mennesket brændes til aske i et normalt krematorium, mens dyret brændes i et særligt dyrekrematorium.

Tyskland er ikke det eneste land, hvor mennesker og dyr kan begraves i den samme grav. Både USA og Schweiz har lignende kirkegårde.

Ny lov i New York

New Yorks guvernør, Andrew Cuomo, underskrev den 26. september 2016 en ny lov, der gør det muligt at nedsætte de kremerede rester af kæledyr på en af de ca. 1.900 stats-ejede og non profit kirkegårde - såfremt kirkegårdsledelsen er enig. Lovforslaget var højtprofileret, og blev behandlet på linje med fx lovforslag om overgreb på mindreårige.

Guvernør Cuomos nye lov gælder ikke for kirkegårde, der ejes eller drives af religiøse foreninger eller samfund, men er udelukkende gældende for de offentligt ejede kirkegårde. Loven kommer i øvrigt tre år efter at staten tillod dyrekirkegårde, at modtage de kremerede rester af mennesker, der ønsker at tilbringe evigheden med deres dyr.

Under den nye lov skal kirkegårde, der ønsker at modtage kæledyr, forpligte sig til at opkræve betaling for de ydelser, der er forbundet med nedsættelsen af dem. Indtægter fra

De pelsede venner kan betyde meget så meget for deres ejere, at det kan forekomme helt utænkeligt at den døde krop skal skaffes bort som affald.

nedsættelsen af kæledyrrester, skal placeres i kirkegårdens vedligeholdelsesfond.

Dyrenes rolle i dag

De tyske kirker ser skeptisk på de nye kirkegårde for dyr og mennesker. En talsmand for den evangeliske kirke advarer mod at menneskeliggøre dyr; at forskellen mellem menneske og dyr viskes bort. Denne holdning afspejles ikke helt i nutidens samfund, hvor dyrenes rolle er ændret. Fra at være et brugsdyr, der skulle varsle om uventede gæster, eller holde bestanden af uønskede gnavere nede, er især hunde og katte blevet højt elskede medlemmer af familien. Og for mange kan det være en stor sorg, når den firbenede husven dør. Især for ældre eller ensomme mennesker, hvor dyret måske har været deres eneste selskab, kan det betyde meget, når et mangeårigt samliv med en pelset ven er slut. Rundt om i de danske hjem, opbevares der adskillige urner med asken af et elsket kæledyr – og mange villahaver er blevet det sidste hvilested for hunde, katte og andre af familiens kæledyr.

De danske kirkegårdsforvaltninger modtager af og til forespørgsler om nedsættelse af urner, med asken fra et kæledyr. Disse forespørgsler må afvises, da det jf. dansk lovgivning ikke er tilladt at begrave eller urnenedsætte dyr på de danske kirkegårde.

Michael Hviid Jacobsen, der er professor i sociologi ved Aalborg Universitet, forsker i begravelseskultur: "Såfremt det bliver lovgivningsmæssigt muligt, er der sikkert en mindre gruppe, der gerne ser sig selv begravet med deres kæledyr, hvis kæledyret har haft en stor betydning i personens liv, men der er formentlig også en betydeligt større gruppe, som ville finde det upassende eller ligefrem makabert at skulle dele grav med et afdødt kæledyr. Så en udbredt tendens tror jeg næppe på, at det bliver, men givetvis en interessant mulighed for et fåtal." udtaler han bl.a. i en artikel i Kristeligt Dagblad.

Kilder:

www.nydailynews.com
www.kristeligt-dagblad.dk ■

Dyrekirkegård i parken ved Marsvinsholms Slot, Sverige.

Mange villahaver er blevet det sidste hvilested for hunde, katte og andre af familiens kæledyr.

KIRKEGÅRDEN OG DEN DIGITALE VERDEN

Af Lene Halkjær Jensen,
lene.bladet@mail.dk

På det danske mindesite Mindet.dk, kan de pårørende lave en mindeside for en afdød. Andre har mulighed for at besøge siden, hvor de fx kan sende en hilsen eller tænde et lys. Screenshots fra www.mindet.dk

I dag er vi næsten online konstant og en rivende udvikling åbner til stadighed nye muligheder for kommunikation og formidling af budskaber. Udviklingen har for længst ramt kirkegården, og har allerede indflydelse på, hvordan kirkegården kommunikerer med omverdenen, og måden hvorpå de afdøde mindes.

Betragter man menneskene omkring sig, vil en god andel af dem formentlig være fordybet i deres smartphone, hvad enten det er 'indbakken', der lige skal tjekkes, eller man er i kontakt med vennerne på de sociale medier.

Kirkegårdens kommunikation

Også kirkegårdens kommunikation med de pårørende, er påvirket af den hastige digitalisering: Hvor en stor del af kommunikationen for blot 10 år siden foregik ved brev eller telefon, er

det nu helt almindeligt at fx urnenedsættelser aftales med de pårørende via mail, og at kirkegårdens regninger og breve sendes til modtagerens e-boks. Adskillige kirkegårde har oprettet en facebook-side, hvor man kan kommunikere nyheder om stort og småt ud til kirkegårdens brugere og besøgende og en QR-kode ved kirkegårdens indgange, kan tage de besøgende med på en virtuel, guidet rundtur på kirkegården, hvor fx historien bag de bevaringsværdige gravminder kan fortælles.

Digitale mindesider

Et gravminde med en QR-kode, der giver adgang til en hjemmeside, hvor de pårørende kan mindes den afdøde i billeder og tekst; mindesider på facebook og mindesites som fx Mindet.dk, er blot et udpluk af de muligheder, der finder anvendelse i dagens Danmark. De digitale mindesider giver de pårørende mulighed for at dele minder om livet sammen

Mindesider på facebook er det foretrukne, i kraft af at der er en stor sandsynlighed for, at den afdøde allerede har en profil. De pårørende kan anmode om, at den afdødes facebook-profil omdannes til en mindeside, hvor 'vennerne' fortsat kan skrive en hilsen eller dele en oplevelse på profilens tidslinje. Der er også mulighed for at oprette en ny side eller en gruppe, hvor sorgen og savnet kan deles. Mindeside for tidligere Statsminister, Anker Jørgensen. Screenshot fra facebook.

Med en firma-side på facebook, kan kirkegården på en billig og visuel måde komme i kontakt med brugere og besøgende. Men det kræver lidt forarbejde at opnå de nødvendige 'Likes', for at kommunikationen når ud til de rette modtagere. Screenshot fra facebook.

med den nu afdøde, og på fx Mindet.dk kan man skrive en hilsen i den afdødes gæstebog eller tænde et virtuelt lys. Med en virtuel gravplads eller en mindeside på fx facebook, vil det - døgnet rundt og på afstand - være muligt at "besøge" den afdøde. En mulighed som ikke altid vil være til stede med en fysisk gravplads: Den kan måske være placeret i den anden ende af landet, eller den efterladte er måske ikke længere i stand til selv at besøge kirkegården.

Jf. Frank Hansen fra EG-Brandsoft, arbejdes der på at videreudvikle Find Gravsted-app'en, således at de pårørende også kan bruge den, til f.eks. at uploade billeder, skrive hilsner osv.: Når det bliver en realitet, vil det betyde, at den digitale mindeside kan kobles direkte til en fysisk gravplads - og kirkegården vil få mulighed for at tilbyde en række nye services til de pårørende, som fx at uploade billeder af det fysiske gravsted...

Mulighederne er mange og udbredelsen af visse af dem kan måske forekomme usandsynlig her og nu, som fx firmaerne DeadSocial eller SafeBeyond, der tilbyder et digitalt liv efter døden: Her kan man inden sin død forberede hilsner i form af billeder, film eller tekst, der kan sendes til familie og venner på fremtidige mærkedage.

Fremtiden

Den virtuelle kirkegård kan måske blive en hård konkurrent for den fysiske kirkegård i fremtiden, i takt med at stadigt flere

ældre bliver fortrolige med brugen af den digitale verdens muligheder. De kommende brugere af kirkegården er "vokset op" med adgangen til internettet og har højst sandsynligt en profil på et eller flere sociale medier. Det er vel ikke utænkeligt, at kirkegården, som man måske i forvejen har dårlig samvittighed over ikke at få besøgt så tit, vælges fra, til fordel for en let tilgængelig digital mindeside, kombineret med en anonym gravplads i en skov eller askespredning over det åbne hav.

Der kan nok ikke være megen tvivl om, at kirkegårdene skal gøre en aktiv indsats for at finde deres plads i det digitale landskab; både ved at være synlige og tilgængelige digitalt, men også ved at være åbne for at udnytte de muligheder, som den digitale udvikling tilbyder. ■

Facebook

Facebook opgiver deres antal af månedlige aktive brugere til 3.573.000 danskere, hvilket betyder at ca. 73 % af danskerne over 13 år er på facebook (Kilde: www.digitalkommunikation.net)

På verdensplan vil facebook i 2098 have flere profiler for afdøde mennesker end for levende (Kilde: www.aftonbladet.se)

Kirkegårdsleder

til Sanderum Kirkegård, Hjallesø Provsti, søges til 1. august 2017 eller snarest derefter.

Stillingen er en tjenstemandsstilling i lønramme 30 for tjenstemænd i stat og folkekirke.

Vi søger en dygtig og engageret faguddannet gartner, hortonom eller lignende.

Sanderum Kirkegård areal er noteret til 47.730 m². Kirkegården har 4 ansatte.

Ansøgning med relevante bilag sendes til: 7788fortrolig@sogn.dk

Ansøgningsfrist er 7. juli 2017. Der forventes ansættelsessamtaler i uge 29.

Se mere på www.jobnet.dk eller www.sanderumkirke.dk

Digitalt Kirkegårdskort

- Opmåling
- Kort
- Plejeplaner
- Rådgivning
- Protokoller
- Afsætning
- Ajourføring
- Nummerering
- 25 års erfaring

Landinspektørcentret A/S

Nygade 46 - 7400 Herning - tlf. 97 12 36 88
herning@lcdk.dk - www.lcdk.dk

Muld • Spagnum • Barkflis • Træflis
 Topdressing • Grus • Granitskærver

Levering med lastbil eller afhent selv
 Container udlejning

www.l-n-g.dk

Slangerupvej 16 • 3540 Lyng • 48 18 73 50

- også
i bigbags

Et miljøvenligt valg

- det gør en forskel

ECOURN
WWW.ECOURN.DK

Testet af Dansk Teknologisk Institut.

NatureUrn®

Godkendt af Danske Kirkegårde og
 Krematorier.

Forhandles af danske kistefabriker

Fremstillet i Danmark

www.NordmarkJacobsen.com

GRAVMINDEKONKURRENCE

NFKK - Nordisk Forening for Kirkegårde og Krematorier
www.nfkk.eu

I forbindelse med den Nordiske Kongres for kirkegårde og krematorier, udskrev NFKK en gravmindekonkurrence. De bidrag, der blev udvalgt til at gå videre i konkurrencen, kan nu ses på Garnisons Kirkegård i København.

NFKK's jury har udvalgt i alt 11 gravminder fra 10 forskellige deltagere i konkurrencen. Gravminderne er nu opstillet på Garnisons Kirkegård i København, hvor de kan ses frem til midten af august i år.

Der efter flyttes alle gravminderne til Gladsaxe Kirkegård, der besøges i forbindelse med kongressens ekskursionsdag d. 8. september. Vinderen af gravmindekonkurrencen, samt 2. og 3. pladsen, bliver kåret d. 7. september.

Formål og kriterier

Med gravmindekonkurrencen ønsker NFKK at få forskellige bud på en genfortolkning af det traditionelle gravminde, fx i form af anvendelsen af nye materialer, nyt design eller koncept. I vurderingen af gravminderne, vil der blive lagt vægt på flg.:

- Koncept og idé.
- Arkitektonisk og design kvalitet.
- Anvendelse af traditionelle fremstillings- og formgivningsteknikker.
- Lokal forankring eller andre faktorer, der kan give gravmindet relationer til den enkelte kirkegård.
- Forståelse af gravmindets funktion på den individuelle grav og kirkegård og i samspil med andre gravminder og indretning generelt på eksisterende grave.
- Behandling af gravmindets livgivende indflydelse på kirkegårdens naturoplevelse.

- Bæredygtighed og miljøhensyn, herunder i forarbejdningen og ved bortskaffelse.
- Funktionalitet på kirkegården, især med hensyn til behovet for at flytte gravmindet på graven hvori der skal graves.

Bedømmelse

De 11 gravminder, der deltager i gravmindekonkurrencen er udvalgt af NFKK's jury. Juryen består af 6 personer fra Danmark, Norge, Sverige og Island.

Fra Danmark:

Carsten Bach Nielsen, Lektor i kirkehistorie på Aarhus Universitet

Klaus Frederiksen (Formand, NFKK), Formand for Foreningen af Danske Kirkegårdsledere

Fra Norge:

Åse Skrøvset, Gravpladsrådgiver, Norsk forening for gravpladskultur

Fra Sverige:

Carola Wingren, Professor i landskabsarkitektur, Landbruksuniversitet i Alnarp

Jan Olov Andersson (næstformand, NFKK), Administrerende direktør, Sveriges Kirkegårds- og krematorieforbund

Fra Island:

Einar E. Sæmundsen, Landskabsarkitekt

Præmier:

1. Præmie: 25.000 danske kroner.
2. Præmie: 10.000 danske kroner.
3. Præmie: 5.000 danske kroner. ■

'Sarastus'(tv) og 'Hiljaisuus'(th)
Af: Merja and Jari Lappi, Merjarit, Finland
Materiale: Støbejern

'Huset'
Af: Stenhugger Lars Forsberg, Danske Stenhuggerier, Danmark
Materiale: Granit

Af: Peter Westerlund, Absentus Oy Ab, Finland
Materiale: Corten stål

Af: Bo Casper Andersen, Køge Stenhuggeri og billedskærer Claus Englund Pedersen, Danmark
Materiale: Granit, egetræ

'Akantus'

Af: Gita S. Norheim og Turid Uldal, Gjensinn gravminne, Norge
Materiale: Stål, glas

Af: Sten- og billedhugger Steen Jensen, Danske Stenhuggerier, Danmark
Materiale: Granit

'Moderne'

Af: Silence gravminner, Norge
Materiale: Støbt, farvet beton

Af: Schannong Stenhuggeri, Danmark
Materiale: Granit

'Svale Lumina2'

Af: Svale DA, Norge
Materiale: Stål, lamineret glas

'Livets Sirkel'

Af: Billedhugger Axel Wolf, Norge
Materiale: Granit

VILDTVOKSENDE OPRINDELIG DANSK TAKS

Af Poul Erik Brander, tidl. forsker ved Statens Planteavlsvforsøg og Anna Ilsøe, Hjørthede Planteskole

I Munkebjerg Skovene ved Vejle, findes den eneste oprindelige taksbevoksning i Danmark.
Foto: Sten, CC BY-SA 4.0

Taxus baccata - almindelig taks – bruges i stor stil som lave, klippede hække på de danske kirkegårde. Men det har været en besværlig og langsom proces, at få skabt en dansk frøkilde af Taxus baccata.

I Munkebjerg Skovene langs Vejle Fjord, opleves en smuk, kuperet og varieret natur. Under den højstammede bøgeskov vokser en underskov af vildtvoksende taks, Taxus

baccata. Denne underskov anses for at være den eneste oprindelige og vildtvoksende bevoksning i Danmark. Derfor blev den fredet i 1933. Taks har tidligere været en udbredt plante i det danske land, men i takt med at skove og enge blev opdyrket, forsvandt den.

Danske vildtvoksende arter

Dansk Planteskoleerforening satte i 1990'erne ekstra

Frøhaven på Hjørthede Planteskole. Her høstes frø til produktion af Taxus baccata, Hjørthede L.227

fokus på hjemmehørende danske og klimatilpassede arter. Et større lokaliseringsarbejde blev sat i gang: Hvor stod de oprindelige danske bevoksninger og hvordan fik man oprindelsen/afstamningen sikret.

Den daværende ejer af Hjørthede Planteskole A/S, Thorkild Iversen, kontaktede for mere end 25 år siden, Årslev forsøgsstation. Thorkild Iversen kendte til den danske taks i Munkebjerg Skovene og fandt det interessant, i fremtiden, at kunne tilbyde en ren, sund og tilmed dansk Taxus baccata.

Problemet med frøformerede taks var, som med så mange andre arter, at frøets oprindelse var ukendt, fordi der ikke var en dansk eller kåret frøkilde tilgængelig.

Thorkild Iversen oplevede, både i egen og kollegaers produktionen af taks, en meget svingende frøkvalitet. Ud af frøet kom mange forskellige typer taks. De let genkendelige typer var Taxus fastigiata, Taxus repens og Taxus Washingtonii. For Thorkild Iversen var et så varierende slutprodukt utilfredsstillende. Frø blev indkøbt hos tyske

frøhandlere og mistanken var, at frøet blev indhøstet på kirkegårde, hvor der findes et bredt udvalg af taks-arter, som let kan krydsbestøves.

Moder materialet

Thorkild Iversen bestilte opformeringsarbejdet udført af Årslev Forsøgsstation, repræsenteret ved Poul Erik Brander, og i samarbejde blev der søgt om specialtilladelse til at skære formeringsmateriale af taksen i Munkebjerg Skovene. Ønsket var at øge genmassen af den danske vildtvoksende Taxus baccata og udbrede den. Det skulle vise sig at være en længere proces, da bevoksningen som nævnt var blevet fredet i 1933.

Grundet manglende forståelse for formålet med ansøgningen, måtte Natur Fredningsmyndighederne ansøges hele 4 gange, før det lykkedes at få tilladelse til at skære materiale i den fredede bevoksning.

På dagen, hvor podekvistene skulle skæres, måtte der arbejdes under konstant opsyn af Natur Fredningsmyndighederne. De frygtede vel, at vi ville fælde det hele...

Nyplantede takshække på Horne Kirkegård.

Opformeringen af modern materialet skulle ske med pokdeviste. Havde man høstet frø på den eksisterende bevoksning i Munkebjerg, var processen blevet yderligere forsinket, da taks typisk først sætter bær/frø, når buskene er 10-15 år gamle.

Genmassen er sikret

I 2002-2005 leverede Årslev Forsøgsstation ungplanter af den danske vildtvoksende taks til Hjorthede Planteskole. Ungplanterne blev udplantet vilkårligt i rækker i planteskolens frøhave, hvilket sikrer en sund og naturlig krydsbestøvning. Frøhaven er placeret, så den ikke, som Thorkild Iversen tidligere havde oplevet, kan krydsbestøves af andre taks.

I 2011, "kun" 21 år efter at modern materialet blev skåret, blev den nye frøavlsbevoksning kåret til læ og park med nummeret L.227. Med denne kåring sikres et rent dansk produkt.

Hjorthede Planteskole høstede frø på frøavlsbevoksningen for første gang i 2009 og kunne i 2014 tilbyde det første hold planter af den vildtvoksende og oprindelige danske taks fra Munkebjerg Skovene.

I dag vokser *Taxus baccata* Hjorthede L.277 mange steder i landet. Dermed er genmassen fra den naturligt forekommende taksbevoksning i Munkebjerg Skovene sikret. ■

I årene 1346-1415 blev englænderne og waliserne berømte for deres langbuer af taks. Forbruget var stort og taksen en vigtig plante. For at sikre at de, dengang fritgående dyr, ikke skulle komme til at spise taksen, blev de placeret inde på kirkegårdene. Her kunne digerne holde dyr og taks adskilt. Den store efterspørgsel efter takstræ til langbuer medførte, at taks mere eller mindre blev udryddet i middelalderens Europa.

biosand

SLIP FOR UKRUDTET OG SPAR TID PÅ VEDLIGEHOLDELSE

Egenskaber ved Biosand fugesand:

- Umulig at trænge igennem for ukrudt.
- Kan ikke suges op/fejles væk af fejmaskine eller kost.
- 100 % miljøvenligt
- Minimal vedligeholdelse.

Biosand - 4086 6446 - www.biosand.dk - mail@biosand.dk

Tönnersjö-odlade

TRÄD

för leverans till hela Skandinavien!

**Gratis
Trädguide**
till alla som besöker oss
på Nordisk kongress!

**Leverans
till hela
Skandinavien!**

Hör av er för
höstbeställning
eller offert.

Vår hemsida
är uppdaterad
med användbara
trädillustrationer.

Följ oss på

Tönnersjö Plantskola AB | 305 97 Eldsberga (Halmstad) Sverige
Tel: 035-431 75 | Fax: 035-430 33 | E-post: info@tonnersjo.se

www.tonnersjo.se

KLAUS FREDERIKSEN

Af Lene Halkjær Jensen,
lene.bladet@mail.dk

Klaus Frederiksen, der er ordførende i NFKK (Nordisk Forbund for Kirkegårde og Krematorier), har været kirkegårdsleder på Garnisons Kirkegård i København siden 1986 og formand for Foreningen af Danske Kirkegårdsledere siden 2001.

Som nummer 5 ud af en søskende flok på 10, var Klaus i en tidlig alder nødt til at lære forhandlingens svære kunst. Hans gode evner som forhandler har mange af hans kolleger inden for FDK (Foreningen af Danske Kirkegårdsledere) siden nydt godt af – men også haft lidt besvær med...

” *Jeg kommer da til at savne arbejdet med FDK; udfordringerne, kontaktfladen og det gode samarbejde med FDK's bestyrelse. Det har været nogle gode år, og jeg kommer især til at savne det tætte parløb med Vagn Andersen, der har været næstformand i FDK indtil 2016, og som har udført et utroligt stort arbejde med varetagelsen af FDK's sekretariat, og meget andet. Han er en god sparringspartner, og jeg kommer til at savne den næsten daglige anledning, til lige at ringe og få en snak om noget med FDK - og alt muligt andet...* ”

Altid i front

Klaus gik i lære som gartner efter folkeskolen og blev uddannet på Vilvorde Gartnerskole. Efterfølgende af-

Klaus Frederiksen har været formand for FDK siden 2001. I løbet af de 16 år, har Klaus været involveret i rigtig mange store projekter; som fx lønforhandlinger, kostprisberegning, driftsstyring m.m.

Formandens beretning – Årsmødet 2014 i Svendborg.

Generalforsamling – Årsmødet 2015 i Frederikshavn.

tjente han sin værnepligt – hvor han blev udnævnt som talsmand for sit kompagni.

Efter endt uddannelse flyttede han til København og fik job på Bispebjerg kirkegård, hvor han hurtigt fik tillidsposten som sikkerhedsmand, og kort tid efter også som tillidsmand for alle gartnerne på kirkegården. Inden længe blev Klaus valgt som fællestillidsmand for alle gartnerne på de kommunale kirkegårde i København. Gartnernes Fagforening, som på det tidspunkt var en underafdeling i SiD (i dag 3F), havde også set Klaus' evner som forhandler: Klaus var bl.a. med til at forhandle det regulativ om arbejdstøj, som den dag i dag er en dyr post for mange kirkegårde. Gartnernes Fagforening tilbød ham en stilling som kasserer, hvilket Klaus takkede nej til. Han mente selv, at han var alt for ung til at indtage sådan en post. Dem som kender til fagforeningsverdenen i de år, ved også at det var øretævernes holdeplads.

Efter nogle år 'i marken' på Bispebjerg Kirkegård, rykkede Klaus ind på kirkegårdskontoret, og blev herefter ansat på Sundby kirkegård som kontorgartner. Efter en periode i Sundby, blev Klaus flyttet tilbage til Bispebjerg Kirkegårds kontor.

” *Som formand for FDK og ordførende i NFKK, har jeg deltaget i rigtig mange møder og projekter, i flere forskellige sammenhænge: Jeg er altid blevet taget rigtig godt imod, og har følt, at vi har haft et godt samarbejde.* ”

Garnisons Kirkegård

Da jobbet som kirkegårdsassistent på Garnisons Kirkegård blev slået op i 1986, søgte han stillingen og fik den. Efter en kort karriere (1 måned) som kirkegårdsassistent, blev han ansat i sin nuværende stilling som kirkegårdsleder. I løbet af de år han har siddet som kirkegårdsleder på Garnisons Kirkegård, har han fået ansvaret for flere af nabokirkernes regnskab. Klaus har nu ansvaret for 9 regnskaber, og har været valgt som kirkeværge ved flere af de helt store kirker i det centrale København. I 2011 kunne Klaus fejre sit 25 års jubilæum på Garnisons Kirkegård og blev samtidig indstillet til Ridderkorset, som blev overrakt af Dronning Margrethe.

” *Noget af det, jeg glæder mig mest til, når jeg stopper i FDK, er at slippe for de tunge personsager. Det har til tider været et stort pres, for der må absolut ikke laves nogen fodfejl i disse forhandlinger: En fejl fra min side, kan få store konsekvenser for det menneske, jeg skal forsøge at hjælpe.* ”

Tillidsposter

I 1999 foreslog FDK's bestyrelse Klaus som nyt bestyrelsesmedlem, og efter 1½ år i bestyrelsen, valgte generalforsamlingen ham til formand. Mange betragtede ham nok i starten som lidt af en gadedreng fra København. Men efter nærmere bekendtskab fandt man ud af, at der var en rigtig skrap forhandler gemt under den flabede overflade: Både når det gjaldt om at få tildelt puljemidler til FDK, hvor modparten oftest både var CO10

Garnisons Kirkegård blev taget i brug i 1664 som soldaterkirkegård. Først i forbindelse med pest epidemien i 1711, hvor der blev pladsmangel på Københavns øvrige kirkegårde, blev den åbnet for civile. Selv om det er en gammel og traditionsrig kirkegård, er her også moderne gravminder.

(tidligere CO2), Personalestyrelsen og Kirkeministeriet, men også når der rundt om i landet har været konflikter mellem menighedsråd, ansatte og FDK's medlemmer. Gennem årene har Klaus fået løst rigtig mange konflikter for FDK's medlemmer; både mindre uoverensstemmelser, men også større tunge sager, som i nogle tilfælde har taget over et år.

” Som formand for FDK skal man både tilgode den faglige og den fagforeningsmæssige del. Det har altid været fagforeningsdelen, forhandlingerne osv., der har været min store interesse, men den faglige del må ikke forsømmes. ”

Lige fra den dag Klaus kom i bestyrelsen, har han været med til at opnormere alle de stillinger, som FDK har forhandlingsretten for. Mange af stillingerne er i denne periode blevet løftet fra lave lønrammer som 18,19, 21, 24, 27 og 29 og op til de lønrammer vi kender i dag.

I perioder har Klaus siddet i forskellige styrelser, blandt andet i CO10's hovedbestyrelse, samarbejdsudvalget i

Kirkeministeriet, samarbejdsgrupper inden for de kirkelige organisationer, samt som ordførende for NFKK, siden Nordisk Kongres for 8 år siden i Gøteborg.

Privat

Klaus bor i det skønne område omkring Utterslev Mose, sammen med sin ægtefælle Susanne. Tilsammen har de 4 voksne børn og 5 børnebørn. Hans sparsomme fritid bliver som oftest brugt på den store familie og gåture i de grønne områder, men der findes også tid til på besøg på forskellige kirkegårde

Prioritering

Klaus Frederiksen har nu valgt at træde tilbage som formand for FDK og som ordførende for NFKK til september 2017.

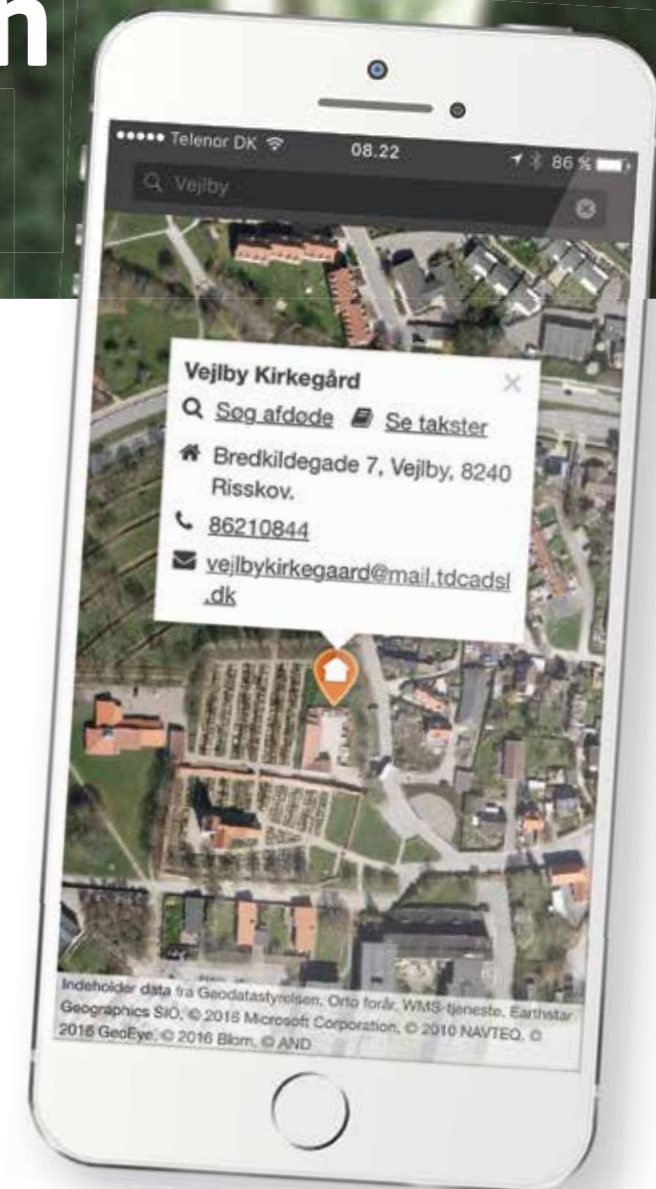
Han vil helt sikkert blive savnet i begge foreninger, men det vil uden tvivl være til stor glæde for familien og kontoret på Garnisons Kirkegård, for arbejdet for FDK og NFKK har taget rigtig meget af hans tid. ■

Find gravsted Gratis app til din smartphone

Gør det let for kirkegårdens besøgende

En GRATIS service, som alle kirkegårde kan tilmelde sig. På www.findgravsted.dk eller via den nye app vises placeringen af alle kirkegårdens gravsteder, samt takster og kontaktoplysninger.

Fås til både Android og iPhone (iOS).

Nu med over
1000 tilmeldte
kirkegårde

**Kontakt EG Brandsoft
på 9928 3565, og få en
gratis demonstration.**

KORT NYT

1

Forsøg i folkekirken

Kirkeministeriet har i et samarbejde med Landsforeningen af Menighedsråd, biskopperne, stifterne og Danmarks Provsteforening siden 2014 arbejdet på at udrede, hvordan rammerne for menighedsrådenes opgaveløsning og organisering kan forenkles, afbureaukratiseres og gøres mere fleksible, således at menighedsråd får mulighed for at organisere sig individuelt. Forsøgene udspringer af dette projekt og har som formål at afprøve nye muligheder for organisering af opgaver eller samarbejder. Loven, der gør det muligt at udføre forsøgene, trådte i kraft d. 17. maj i år.

Der kan ansøges om at deltage i forsøg inden for flg. rammer:

- Flyt ansvar vedr. bygninger
- Flyt ansvaret for administrationen
- Giv samarbejde selvstændig økonomi
- Gå sammen om en kontaktperson
- Ny organisering af menighedsrådet
- Opret fælles puljer i provstiet

Især forsøgsrammen 'Giv samarbejde en selvstændig økonomi' kan have interesse for de kirkegårdsforvaltninger, der ledes af en kirkegårdsbestyrelse, sammensat af medlemmer fra flere menighedsråd. Samarbejder med en omsætning på over 1 million kr. og med mindst to årsværk kan deltage i forsøget. Samarbejdet bliver med forsøget en selvstændig enhed i folkekirkens struktur. Forsøget findes i to varianter, hvor forskellen handler om, hvordan midlerne til samarbejdet tildeles.

- Samarbejdet får i det ene forsøg en driftsbevilling fra de deltagende menighedsråd og har ansvaret for budgettet og for at aflægge regnskab. Derved lettes det administrative arbejde for menighedsrådene, samtidig med at de fortsat beholder kontrollen med samarbejdets økonomi.
- I det andet forsøg er det også samarbejdet, der har ansvar for budget og regnskab, men samarbejdet får udbetalt ligning direkte fra provstiudvalget eller kommunen. Beslutning om beløbets størrelse træffes af alle menighedsrådene i provstiet på budgetsamrådet.

Ansøgningsfristen for at deltage i disse forsøg var d. 7. juni i år og forsøget kan træde i kraft fra 1. januar 2018. Der kan ansøges igen til næste år.

Man kan læse mere om de forskellige forsøgsrammer, og om mulighederne for at få rådgivning og søge tilskud til forsøgets oprettelse og gennemførelse, på www.forsogefolkekirken.dk

Kilde: www.forsogefolkekirken.dk

2

DM i Grandækning 2017

I forbindelse med Kirkens Forum, der afholdes i MesseC i Fredericia d. 29. – 30. september, vil der igen blive afholdt DM i grandækning. Konkurrencen afholdes fredag den 29. september.

Der er i alt plads til 14 deltagere i konkurrencen, og der kan stilles op i 2 kategorier: 'Traditionel grandækning' eller 'Ny-tænkende og kreativ grandækning'. Deltagerne får udleveret 20 kg. normansgran og 5 kg. fyrretoppe til at dække et 9 m² stort gravsted, der er anlagt med mindsten, planter, trædesten og perlegrus.

Tilmelding sker efter 'først til mølle'-princippet og gøres ved at sende en mail til Projektleder Hanne Iversen på hi@messe.dk

Man kan se mere på www.kirkensforum.dk/nyheder/dm-i-grandaekning-2017

3

"Årets bæk" kåres på Have & Landskab '17

I år kan gæsterne på Have & Landskab være med til at kåre "Årets bæk". De konkurrerende bænke leveres af 8 forskellige udstillere af byrumsinventar, og vil blive opstillet 3 forskellige steder i udstillingsområdet. Her har publikum mulighed for at afprøve dem – og stemme på den, de synes bedst om. Vinderbænken vil blive kåret på udstillingens sidste dag, og vinderen af prisen modtager en indgraveret pokal. Blandt de afgivne stemmer fra publikum, vil der blive trukket lod om en gave.

At den første publikumspris skal uddeles til bænken, er ikke nogen tilfældighed: Bænke er et væsentligt element i byrum og grønne anlæg og der stilles store krav til deres udseende, funktion og holdbarhed.

4

Velkommen til nye kolleger

Kasper Olsgaard Nielsen er tiltrådt som overgartner den 1. juni ved Nykøbing Falster Kirkegårde.

BEHØVER VEJEN TIL KIRKEN AT VÆRE BESVÆRLIG?

Mørke kirke

INGEN LØSE STEN
DE ER LIMET FAST

DANSK OVERFLADEBEHANDLING I/S
Rugårdsvej 206 5464 Brenderup
Tel. 6444 2533 dob.dk

Grene Naturkirkegård

En fast belægning giver fordele såsom:

- Let og ubesværet gang.
- Ingen støv.
- Fast belægning, ingen løse sten.
- Arkitektonisk flot løsning.
- Langt mindre vedligeholdelse.
- Passer godt ind i naturen.
- Lang holdbarhed.

DOB I/S
Dansk Overfladebehandling

KVALITET - OG TID TIL OMHU

Champost®
Møglækkert til haven

UNDGÅ UKRUDT MED BÆREDYGTIG GØDNING

CHAMPOST ER NATURGØDET JORD OG BELÆGNINGSMATERIALER. VORES JORD ER LAVET PÅ HESTEMØG, KOMPOSTERET OG SALMONELLAFRI. 100% ORGANISK. DANSK KVALITET DIREKTE FRA THY.

Prøv markedets mest naturlige jordforbedring. Hvis du afdækker jorden i foråret, bliver den langtidsgødet og holder det næste år. Og du minimerer ukrudt!

KØB CHAMPOST DIREKTE HOS OS!

Champost® | Gærupvej 11 | 7752 Snedsted | Tlf.: 96191880 | E-mail: hg@champost.dk

KALENDEREN

30. august – 1. september 2017

Have & Landskab

Den grønne fag-udstilling Have & Landskab afholdes på Selandia-CEU i Slagelse. Se mere herom i bladet og på www.haveoglandskab.dk

5. september 2017

Årsmøde for FDK og DKL

Årsmødet 2017 afholdes i en forkortet udgave i forbindelse med den Nordiske Kongres i København. Se mere på FDK's hjemmeside www.danskekirkegaarde.dk

Tilmelding kan ske på www.danskekirkegaarde.dk senest d. 31. maj 2017.

6. – 8. september 2017

Nordisk Kongres for kirkegårdskultur

NFKK – Nordisk Forbund for Kirkegårde og Krematorier - afholder Nordisk Kongres for kirkegårdskultur i København. Se mere herom i bladet eller på www.NFKK.eu

Tilmelding kan ske på www.danskekirkegaarde.dk senest d. 31. maj 2017.

29. – 30. september 2017

Kirkens Forum

Fagmessen Kirkens Forum afholdes i MesseC i Fredericia. Her vil være udstillinger med relation til kirkegårdsdrift, administration og kirkelige aktiviteter. Se mere på www.kirkensforum.dk

LØVSUGER **MILJØRIVE**

- nu også med 8" slange til granafdækning

Besøg vores 3500 m² showroom på Århusvej 12, 8670 Låsby - hverdage 8.00 - 16.00

GRÆSKLIPPER **KANTSKÆRER** **STANDARDSKOVL**

www.avant.dk **Jylland - Låsby - Tlf: 8695 7522** **Sjælland - Hørve - Tlf: 5965 6037**

25 ÅR
MED
AVANT
I DANMARK
1992 - 2017

Foreningen af Danske Kirkegårdsledere

Formand:

Klaus Frederiksen, Garnisons Kirkegård
Tlf. 3542 7951
E-mail: klaus@garnisonskirkegaard.dk

Sekretariat:

Vagn Andersen, Hørsholm Kirkegård
Tlf. 4586 0584 - Fax 45 86 41 57
E-mail: kontor@danskekirkegaarde.dk

Se mere på www.danskekirkegaarde.dk

Fremsendelse af annoncer og artikler

Annoncer (reproklart materiale) skal helst afleveres som PDF-filer, for at undgå fejl i forbindelse med annoncens opsætning i bladet.

Billeder, der skal ledsage artikler, skal helst ikke lægges ind tekstdokumentet, men sendes separat i den originale opløsning. Det giver en bedre billedkvalitet i det trykte blad.

Danske Krematoriernes Landsforening

Formand:

Allan Vest, Hjørring Kirkegård
Tlf. 9890 0555 – 2178 0367
E-mail: allan@hjoerringkirkegaard.dk

Næstformand og teknisk udvalg:

Tom Olsen, Fælleskrematoriet Sjælland
Tlf. 26 86 02 01
E-mail tom@motka.dk

Kursusudvalg:

Erik Bach, Aarhus kirkegårde
Tlf. 89 40 27 60 – 29 20 81 58
E-mail eb@aarhus.dk

Tommy Christensen, Svendborg kirkegårde
Tlf. 62 21 05 33 – 20 41 61 86
E-mail tc@svendborg-kirkegaarde.dk

Se mere på www.dkl.dk

Tidsskriftet 'KIRKEGÅRDEN'

Udkommer 6 gange årligt i samarbejde mellem FDK – Foreningen af Danske Kirkegårdsledere og DKL – Danske Krematoriernes Landsforening

Oplag: 1.100 stk.

Abonnement: Kr. 330,- pr. år (400,- kr. pr. år for abonnenter udenfor Danmark)

Kontakt:

Lene Halkjær Jensen, Humlebæk Kirkegård
Tlf. 2624 7228 – Fax 4919 1142 – E-mail: lene.bladet@mail.dk

Udgivelser og deadlines i 2017

Nr. 4, august 2017	20. juli 2017
Nr. 5, oktober 2017	15. september 2017
Nr. 6, december 2017	15. november 2017
Nr. 1, februar 2018	15. januar 2018
Nr. 2, april 2018	20. marts 2018
Nr. 3, juni 2018	20. maj 2018

Bladet forventes at udkomme ca. en måned efter deadline.

Annoncepriser

1 side	kr. 3.500,-
½ side	kr. 2.500,-
¼ side, stående	kr. 1.500,-
¼ side, liggende	kr. 1.500,-
⅛ side	kr. 1.000,-
Visitkort	kr. 900,-

Ved 3 indrykninger pr. år gives 5 % rabat
Ved 6 indrykninger pr. år gives 10 % rabat
Priserne er eks. moms.

FRA REDAKTIONEN

Nordisk Kongres er et fremragende eksempel på udveksling af erfaringer. Her oplever vi hvor forskellige de måder er, vi griber kirkegårdsdriften an på. Det er gennem samtaler, foredrag og ekskursioner, vi får et indblik i de strukturbestemte vilkår i de enkelte lande og derigennem en forståelse for, hvordan kirkegårdene i vores nabolande forvalter opgaven på.

Kongressens største styrke er, at der skabes mange personlige kontakter, som gør at man får mulighed for at udvide sit netværk med kirkegårdsledere med en anden baggrund. Det gælder både uddannelsesmæssigt, og endnu vigtigere, med de forskelle der sociologisk er mellem landene. Det kan inspirere os, til at se på vores kirkegård med nye øjne.

I en hastigt forandrende verden, kan den nordiske kongres ikke stå alene i vidensdelingen, alene fordi den kun afholdes hvert fjerde år. Derfor er det nødvendigt, at den enkelte ansvarlige for kirkegårdsdriften har fokus på, at være en del af et større netværk, hvor man i ERFA grupper, ved faglige arrangementer og det at mødes med kollegaer, både selv får og giver inspiration til andre, med det formål at være rustet bedst muligt til ledelsesopgaven.

I dette nummer af KIRKEGÅRDEN er der samlet en række artikler, som viser mange sider af den danske kirkegårdsdrift, og de er dermed et supplement til de mange faglige indslag, der er på kongressen, og er med til at skabe en sammenhængende beskrivelse af de danske kirkegårde.

Fornyelse med respekt for tradition siden 1982

 JESSING

- Se flere produkter på www.jessing.eu

